

METODIKA STOPY TOTALITY

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Metodika

Stopy totality

OBSAH:

ÚVOD

NĚKOLIK VĚT K REFLEXI PROJEKTU STOPY TOTALITY

PROJEKTOVÁ ČÁST

PROJEKT STOPY TOTALITY A PROJEKTOVÉ VYUČOVÁNÍ

VZDĚLÁVACÍ CÍL PROJEKTU

OBSAH PROJEKTU

ÚČASTNÍCI PROJEKTU

JAK DĚLAT PROJEKT

VÝSTUPY PROJEKTU

BLOG

VÝSTUPNÍ PANEL

TEXT ŠKOLNÍ PRÁCE

WEBOVÁ STRÁNKA ŠKOLNÍHO PROJEKTU

PREZENTACE VÝSTAVY VE ŠKOLE

 SPOLEČNÝ SEMINÁŘ

ZAŘAZENÍ PROJEKTU STOPY TOTALITY DO ŠVP

RVP ZV

RVP G

RVP SOV

DOPORUČENÍ PRO ÚČASTNÍKY PROJEKTU STOPY TOTALITY

ZDROJE INFORMACÍ

ETICKÝ KODEX

PŘÍLOHY

 PŘIHLÁŠKA

 PRACOVNÍ LIST STOPAŘE

 DOTAZNÍK PRO ŽÁKY NA ZAČÁTKU PROJEKTU

 DOTAZNÍK PRO ŽÁKY NA KONCI PROJEKTU

ORÁLNÍ HISTORIE

 ZÁKLADNÍ PRINCIPY METODY ORÁLNÍ HISTORIE

 POJEM ORÁLNÍ HISTORIE A SMYSL VYUŽÍVÁNÍ TĚTO METODY

 JAK NALÉZT NARÁTORA?

PRŮBĚH ORÁLNĚHISTORICKÉHO ROZHOVORU

PŘÍPRAVA

PRŮBĚH ROZHOVORU

FORMÁLNÍ STRÁNKA ROZHOVORU

KDE NEJLÉPE ROZHOVOR VÉST?

ÚSKALÍ, KTERÁ SE MOHOU V PRŮBĚHU ROZHOVORŮ OBJEVIT

ETIKA ROZHOVORU

PŘEPIS A REDAKCE ROZHOVORŮ

ANALÝZA, INTERPRETACE A ARCHIVACE ROZHOVORŮ

PRÁCE S ARCHIVEM

DOKUMENTY Z RODINNÉHO ARCHIVU

MOŽNÝ POSTUP ORÁLNĚHISTORICKÉHO VÝZKUMU

PROTOKOL O ROZHOVORU

HISTORICKÁ ČÁST

VÝVOJ A VYBRANÉ ASPEKTY NEDEMOKRATICKÉHO REŽIMU V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1948 AŽ 1960

PŘEDÚNOROVÉ OBDOBÍ

ÚNOROVÉ UDÁLOSTI

ETABLOVÁNÍ HEGEMONNÍ VLÁDY KSČ V ČESKOSLOVENSKU

PRVNÍ POLOVINA PADESÁTÝCH LET – OBDOBÍ ROZSÁHLÉHO UPLATŇOVÁNÍ STÁTNÍHO TERORU A VÝRAZNÉ SPOLEČENSKÉ PROMĚNY ČESKOSLOVENSKA

POSTUPNÁ KONSOLIDACE REŽIMU A CESTA K DOKONČENÍ FÁZE „SOCIALISMU“

LZE OBDOBÍ MONOPOLU MOCI KSČ V ČESKOSLOVENSKU NAZÝVAT TOTALITNÍM REŽIMEM?

SYSTÉM PROPAGANDY A JEHO PROJEVY V ČESKOSLOVENSKU V PADESÁTÝCH LETECH

FORMY PROTIREŽIMNÍ OPOZICE V PRVNÍCH LETECH PO ROCE 1948

STÁTNÍ BEZPEČNOST – TAJNÁ POLICIE REŽIMU

MORÁLNÍ DILEMATA V NESVOBODNÉ SPOLEČNOSTI

ÚSKALÍ INTEGRACE ČESKOSLOVENSKÝCH POLITICKÝCH VĚZŇŮ PO NÁVRATU Z VÝKONU TRESTU

SOCIALISTICKÝ REALISMUS A ČESKOSLOVENSKÁ OFICIÁLNÍ KULTURA V PADESÁTÝCH LETECH

VÝBĚR Z LITERATURY K ČESKOSLOVENSKÝM DĚJINÁM V LETECH 1948 AŽ 1960

ÚVOD

Jsme rádi, že jste vzali do rukou tuto knížku – metodiku k projektu Stopy totality.

Cílem projektu Stopy totality je v pravém slova smyslu slovy J. R. R. Tolkiena „cesta tam a zase zpátky“. Zároveň píše tento úvod nad rámec toho, co by měla obsahovat tato publikace, protože na základě zkušeností s naším projektem Zmizelí sousedé jsme již mnoho vedlejších efektů a dopadů očekávali. A na to jsme se také těšili.

Jaký je tedy smysl tohoto projektu, který se zabývá životními příběhy našich nedávných předků a osudy lidí v našem okolí? Pokud se mladý člověk obrátí na své prarodiče s otázkami, které by ho možná jinak v tomto věku ani nenapadly, a nahrává rozhovor na diktafon či videokameru, jaký bude výsledek jeho snažení? Prarodiče mohou třeba odmítnout. Nebo si vzpomenout hlavně na to, že byli mladí a život brali jinak.

Nebo se opravdu zastaví a zkusí se na svůj život podívat očima svých vnoučat. Najdou ve svém životě dokonce nějaký smysl nebo odkaz... a celkem vděční za zájem, který nečekali, odpovědí svým vnoučatům na otázky, které by jinak možná vůbec nepřišly, nebo až daleko později, možná tehdy, když už by nebylo koho se ptát (mluvím z vlastní zkušenosti).

Učitel v ideálním případě získá několik někdy navzájem si odporujících výpovědí – syrové příběhy tzv. malých dějin, s nimiž může pracovat dál. Jejich kontury mohou mladí badatelé návštěvou archivu a srovnáním s historickými prameny doplnit a ověřit. Žáci si pak tyto často odlišné výpovědi zprostředkují a cesta k poznání historie pro ně může najednou získat další rozměr.

Víme, že vyhradit si čas na zpracování takového příběhu je při množství dalších povinností těžké, ale zkušenost dokládá, že právě tyto zážitky mohou pomoci změnit životní postoje a přístupy, rozšířit a prohloubit identitu, a přinést také pocit, že člověk něco dokázal. Vědomí vlastní identity, širší identity. Společnosti se opakovaně nevyplácí, když nenachází na tyto věci čas. A když nemá čas zabývat se příběhy nedávné historie.

Pokud nechcete projekt Stopy totality využít jako inspiraci nebo máte vlastní projekty, můžete využít výstavu, doprovodnou dílnu a úvodní přednášku pro proškolení průvodců výstavou. I tak si žáci osvojí mnoho dovedností. Průvodci se mohou seznámit s textem v kratší (panely) i delší verzi, na videích (metodika nebo stránky jednotlivých škol na www.stopytotality.org). Porozumějí mu postupně i díky výkladu spolužákům. V každém případě si úsilí věnované tomuto projektu vážíme, po jeho dvouletém putování po školách víme, jak obtížné je takové projekty vklínit do školních povinností.

Projekt Stopy totality metodami tzv. vrstevnického vzdělávání zprostředkovává autentické vzpomínky těm, kteří se již nebudou moci s přímými svědky setkat.

Marta Vančurová

JAK POUŽÍVAT TUTO PUBLIKACI

- lze ji spolu s žákovskou (barevnou v sešitech) nejlépe využít společně s výstavou a doprovodnými videodokumenty jako vzdělávací materiál pro

.1.. dlouhodobý společenský projekt s vlastním pátráním, ukládáním na společný blog a na web pro několikaměsíční práci v rámci nebo mimo švp, pokud dokážete vytvořit vlastní web, kontaktujte nás, ze školních webů práce nenávratně mizí v rámci rekonstrukcí. Panel není nutnou podmínkou a jeho výroba je závislá na spolupráci dobrovolníků nebo finanční podpoře.

2. výstavu a doprovodné materiály využít společně s úvodní přednáškou našeho lektora nebo bez této přednášky k výzvě pro žáky inspirování výstavou zjistit něco v terénu (viz pracovní list Stopaře) v rámci hodinové, raději vícehodinové lekce. Pro inspiraci ostatním a zajištění udržitelnost nás prosím i v takovém případě kontaktujte a hlavně, nechte žáky umístit jejich názory a poznatky, záznamy a fotografie na společný blog www.stopytotality.org (kontaktujte nás emailem kvůli potvrzení vašeho přihlášení jako redaktora).

3. Můžete výstavu využít pro práci s textem, a dát projektu časovou dotaci podle vašich možností. Textu lépe účastníci lépe porozumí na základě prozkoumání webu, nebo motivační hodinou s využitím videozáznamů k jednotlivým školním pracem umístěným na www.stopytotality.org - weby škol. Žáci se tak mohou částečně připravit na roli průvodců i samostatně, prozkoumáním našeho webu. Délka textu na panelech je ověřena jako únosná pro nastudování příběhu tak, aby jej žáci byli schopni převyprávět (časová dotace přibližně dvacet až třicet minut. K porozumění textu je ale lepší shlédnout i krátká videa.

4. Pokud s žáky věnujete čas studiu textů na panelech, bylo by škoda neumožnit žákům nastudované příběhy převyprávět dalším spolužákům nebo i návštěvníkům školy (učitelům, sousedním školám, je možno i připravit slavnostní vernisáž a pozvat pamětníky, obecní zastupitele, rodiče apod.). O - podle technického vybavení školy - lze využít videa,

Pro průvodce i pro další práci učitelů s texty na panelech, přikládáme v této části pracovní listy, další je možné stáhnout z webu www.stopytotality.org.

NĚKOLIK VĚT K REFLEXI PROJEKTU STOPY TOTALITY

Zkoumání dějinných událostí a procesů není nikdy konečné, v čase se může proměňovat, a to velmi výrazně. Probíhá v určitém sociopolitickém kontextu, který se do něj více či méně prolíná. Je zde také otázka určitého momentu, v němž se „informace o dějinách“ předává – ať už formou mluveného slova, obrazu či textu. Avšak kdo a proč zprávu o historických událostech tlumočí a co chce s její pomocí sdělit? Jaké mohou být motivace takového jednání? A co si z něj posluchači či čtenáři mohou vzít?

V poslední době bylo iniciováno v České republice mnoho projektů, které mají za cíl motivovat žáky k práci s nedávnými dějinami a které využívají pamětnických svědectví. Možnost poznat historii i jiným způsobem než jen z učebnic, příležitost vyrazit do terénu s nahrávací technikou nebo si jen popovídat s někým starším o jeho životních prožitcích a o tom, jak běh času ovlivní lidský život – k tomu všemu mohou tyto projekty dopomáhat. Zároveň se však pouštějí na velmi tenký led, pod jehož křehkou slupkou vyvěrají emoce, které nakonec místo snahy o pochopení minulosti (ale i nás samých) mohou směřovat zcela jiným směrem.

Člověk je zvláštním druhem živočicha. Má v sobě nekonečný tvůrčí i destruktivní potenciál. Hledá univerzální cestu k duševně svobodnému životu, dokáže však až nečekaně snadno vytvořit společenství, jehož samotnou podstatou je nesvoboda. Pravděpodobně i v té nejsvobodnější společnosti se najde někdo, kdo se bude cítit nesvoboden. Nikoliv kvůli vnějším podmínkám, které můžeme kupříkladu nazvat ideální demokracií – jeho nesvoboda bude vycházet z něj samotného. Možná, že se někdy podaří naprogramovat všechny lidi k pocitu vnitřní svobody. Nešlo by však v takovém případě také o projev totality?

Proč klademe tyto otázky v souvislosti s projektem, jehož cílem bylo pátrání po těch, které státní moc v 50. letech v Československu perzekvovala? Protože nabízí jen jednu úzkou výseč z možných pohledů na minulost. Protože jeho výstupy jsou prostorově omezené a nutně zjednodušující. Protože přináší několik lidských osudů z nepředstavitelně složité poskládané mozaiky vztahů, o níž vlastně nevíme, zda jsme ji schopni pochopit.

Příběhy o perzekuci v 50. letech mohou vyvolat oprávněnou kritiku o vytváření nových schematických pohledů na dějiny. Zkusme si dvakrát rozmyslet, než se budeme snažit svědectví použít jako podklad pro „jediné správné vidění světa“. Bylo by to pro nás možná pohodlnější, měli bychom v minulosti jasno, ale zřejmě bychom tím mnoho nepochopili. Náš pohled na dějiny vychází v daný okamžik z nás samotných.

Velice děkuji všem, kteří se do projektu zapojili – pamětnicím a pamětníkům, žakovským skupinám i jejich vyučujícím.

Jaroslav Vaňous, lektor seminářů projektu

PROJEKTOVÁ ČÁST

1. PROJEKT STOPY TOTALITY A PROJEKTOVÉ VYUČOVÁNÍ

Projekt Stopy totality je jednou z možností, jak uchopit téma nástupu a upevňování komunistické totality, které bylo před rokem 1989 buď ignorováno, nebo naopak překrucováno, zkreslováno a zcela nepravdivě hodnoceno. Způsob zpracování tématu, který projekt přináší, odpovídá požadavkům na aktivní, otevřenou a spolupracující školu.

Míra zapojení a spolupráce na projektu s sebou přináší pozitivní dopady na výuku: tematicky lze poznatky v něm získané uplatnit buď v rámci výuky v předmětech dějepisu, literatury a společenských věd, lze ho zařadit do několika průřezových témat stanovených Rámcovým vzdělávacím programem. Základní formou zapojení do projektu v rámci projektového vyučování je instalace putovní výstavy Stopy totality a výškolení průvodců z řad žáků. Škola se do něj může zapojit i aktivně, tzn. účastnit se přímo badatelské činnosti, která parametry projektového vyučování naplňuje tím, že:

- je cílená, promyšlená, organizovaná;
- spojuje teorii s praxí, směřuje k upotřebení v životě;
- zpracovává komplexní zadání, zaměřuje se na podnětné otázky či problémy;
- problém může řešit mnoha způsoby, neexistuje jen jedno řešení;
- je koncentrována kolem základní myšlenky, tématu;
- výuku orientuje na žáky;
- vyhovuje potřebám a zájmům žáků, ale i pedagogickému záměru učitele;
- žáci se učí prostřednictvím zážitků a ty pak uplatňují ve svém reálném světě/životě.;
- rozvíjí pracovní a studijní návyky, žáci přebírají odpovědnost za vlastní učení;
- žáci jsou osobně zapojeni do projektu – zabývají se návrhem, řešením problému, rozhodováním a investičními činnostmi;
- žáci přicházejí s vlastními nápady a reálnými řešeními;
- Žáci se učí dokončovat práci, nebát se dělat chyby, rozvíjí se jeho sebedůvěra;
- umožňuje žákům pracovat v týmu a rozvíjí tak mezilidské vztahy, pocit odpovědnosti, ovlivňuje osobnost komplexně;
- jsou integrovány všechny čtyři dovednosti – čtení, psaní, poslech a mluvení;
- vždy je zakončena finálním produktem (jako výsledek zkoumání) – posiluje smysl učení, důležité je i zaznamenávání průběhu – procesu učení;
- kontext je stanoven tak, aby důraz na plynulost a správnost byl vyvážený;
- učitel vystupuje především v roli konzultanta, poradce, partnera;
- přináší žákům příležitost dělat něco jiného, odlišného od běžné výuky.

ZNAKY PROJEKTU:

- Problém/úkol má smysl, vychází z potřeb a zájmů žáků
- Problém souvisí se životem
- Praktický výsledek
- Integrace předmětů, globální pohled na problém
- Důležitý nejenom výsledek, ale i proces
- Cesta činností, tvořivá, komplexní (srdce, hlava i ruce)
- Samostatnost (jednotlivců nebo skupin)
- Zkušenostní učení
- Sociální učení, kooperace
- Žáci/studenti se podílejí na plánování a podobě projektu
- Žáci/studenti si organizují práci převážně sami
- Žáci/studenti odpovídají za průběh a výsledek
- Rozvíjí celou osobnost (dovednosti, sociální učení i vědomosti)
- Změna role učitele

**(Kasíková, H.: Pohledy. Projektová metoda ve škole a za školou (Praha 1994: ARTAMA)
[Spoluautoři: Valenta, Josef a kol.]**

2. VZDĚLÁVACÍ CÍL PROJEKTU

Cílem projektu Stopy totality je vyzvat žáky ve věku 12 až 19 let, aby sami aktivně vyhledali pamětníky a zaznamenali jejich příběhy, zachránili fotografie a dokumenty, porovnali je s dobovým tiskem a archivy. Chceme na základě jejich vlastní aktivity oživit zájem mladých lidí o studium dějepisu tím, že budou zkoumat nedávné dějiny místa, odkud pocházejí, a osudy lidí, které znají.

Projekt by měl vést k osvojení těchto dovedností: formulovat vlastní názor a dokázat ho obhájit, pracovat s otevřenou otázkou (ptát se na události často tabuizované, zamlčované, na důsledky dějinných událostí v osobním životě apod.), samostatný přístup, práce s nezprostředkovanými informacemi. Podporuje komunikaci mezi generacemi.

Výpovědi i dokumenty budou v rámci projektu (období od roku 1945 do roku 1965) uchovány a zpracovány samotnými účastníky především ve formě textů, webů a panelů. Účastníci tak mimo jiné zachrání dobové dopisy, dokumenty a fotografie, které by dalším generacím už neměl kdo popsat a dát do souvislosti.

Účastnické školy si mohou objednat úvodní přednášku kvalifikovaných lektorů, kteří se orální historií aktivně zabývají a spolupracují s Centrem pro orální historii Ústavu pro soudobé dějiny, Ústavem pro studium totalitních režimů, občanským sdružením Političtí vězni, Židovským muzeem v Praze, Konfederací politických vězňů apod. V rámci projektu je možné zprostředkovat žákům návštěvu archivu sídlícího v Ústavu pro studium totalitních režimů.

3. OBSAH PROJEKTU

Hlavní náplní dlouhodobého vzdělávacího projektu Stopy totality je hledání pamětníků, výpovědi a jejich záznam, doplnění dokumenty a fotografiemi, hledání v archivech, analýza a ověřování informací. Samozřejmostí je rozšíření školního učiva o dějinách ČSR v období 1945–1965, zejména o podrobnější informace o tématu, které si žáci na základě výzvy zvolili. Při realizaci badatelské práce, zejména u mladších žáků, je důležitější aktivita samotná než odborná úroveň práce. Výsledky své práce prezentují žáci ve škole, v obci, na regionální

i širší úrovni. Při realizaci projektu Stopy totality spolupracujeme s odbornými institucemi a řešitelé projektu mají možnost konzultovat svou práci s jejich pracovníky. Žáci by měli pracovat na projektu samostatně, pedagog působí hlavně jako poradce a koordinátor.

1. VÝZVA ŠKOLÁM

Výzva byla rozesílána při vzniku projektu.

Obsah výzvy:

Vyzýváme žáky, aby pátrali po příbězích **veřejnosti dosud neznámých lidí** a zkoumali přitom život, jaký byl od konce války až do poloviny šedesátých let. Cílem projektu není hodnotit postoje lidí v totalitním režimu, ale poznávat takzvané z první ruky, z příběhů a dokumentů **převážně místních, dějiny nedávné doby v nejbližším okolí**. Výpovědi i dokumenty budou zpracovány samotnými účastníky s naší podporou do textů, webů, panelů. Účastníci se tak zaslouží mj. o záchranu dobových dopisů, dokumentů a fotografií, které by dalším generacím už neměl kdo popsat a dát do souvislosti. Bude někdo ve vašem okolí ochoten vyprávět o svém životě v tomto dějinném údobí? Znáte někoho, komu nástup komunismu zásadně změnil život? Vzpomenete si na někoho, pro koho zásah moci znamenal dlouhodobý útlak, vězení nebo dokonce smrt? Účastníci by měli najít své vlastní pamětníky a získat tak syrové výpovědi, které zazní možná úplně poprvé. **1) Prostřednictvím rozhovorů s pamětníky, 2) studiem místních archivních záznamů, dobového regionálního a místního tisku a 3) porovnáním s archivními databázemi a dokumenty** se tak žáci dotknou živé historie a mimo jiné zblízka poznají, jak mechanismus moci mění život lidí.

Výsledky své práce můžete na projektu Stopy totality připojit ke stejnojmenné putovní výstavě a prezentovat webové stránky.

Témata, na která se můžete při své badatelské práci zaměřit:

Podepiš!

Pátrejte po lidech, kteří se ve vaší obci nebo městě vzeprěli nátlaku ke vstupu do komunistické strany, JZD nebo StB. Jen pouhá existence těchto lidí a jejich další osud ve srovnání s životy těch, kteří podepsali, vykresluje dobu. V souvislosti s tím jsou zajímavé také různé podpisové a nátlakové akce, které proběhly ve vaší obci / vašem městě, postoj jednotlivých lidí k nim i důvody, které je k jejich postoji vedly.

Studium v době nesvobody

Mnoho mladých lidí se nedostalo na školu nebo bylo ze studia vyloučeno kvůli svému původu nebo politickému přesvědčení. Za názor nebo i jen původ a zaměstnání rodičů byly trestány jejich děti. Hledejte osudy, na kterých se tato politika totalitního státu podepsala.

Akce K

Tato akce ústředního výboru KSČ byla zaměřena proti klášterům. Podle údajů České biskupské konference bylo v roce 1950 celkově zlikvidováno 247 klášterů mužských a 670 ženských. Postiženo bylo celkem 2528 řeholníků a 11 896 řeholnic.

Poválečné postavení organizací pro mladé lidi

Jednotné mládežnické organizace měly v komunistických diktaturách za úkol vštípit mladé generaci ideologické zásady marxismu-leninismu a „vychovat“ z nich morálně pevné a oddané občany socialistického státu. Pátrejte po tom, jakým způsobem tyto organizace (Pionýr, Československý svaz mládeže) vznikaly a jak ovlivnily životy lidí v 50. letech v Československu. Jakým způsobem se podílely na likvidaci předválečných organizací?

4. ÚČASTNÍCI PROJEKTU A JEJICH ROLE V NĚM

Pedagogové poskytují:

- pomoc při formulování otázek a zpřístupnění informací, zajištění třídy (větší skupiny žáků) a časového bloku pro úvodní motivační aktivitu lektorů; z této skupiny vznikne badatelský tým;
- podporu při vyhledávání pamětníků a vedení rozhovorů;
- odbornou konzultaci;
- motivaci k zaznamenání autentických výpovědí pamětníků a postojů žáků a studentů; k výstupům projektu (webové stránky, výstava, publikace, videodokumenty, školní časopis atd.);
- podporu prezentace žáků ve škole, v regionu, na celostátní úrovni po dokončení projektu.

Žáci – realizátoři autorských projektů:

- vyhledávají pamětníky v rodině a nejbližším okolí, shromažďují jejich výpovědi o událostech té doby a také o tom, jak ovlivnily jejich život, jejich motivace a postoje;
- hledají a shromažďují archivní dokumenty, fotografie, deníky, dopisy apod.;
- vyvozují závěry, zaujímají postoje;
- zpracovávají výsledky a zkušenosti ze své práce prostřednictvím příběhů, rozhovorů, analýz, reportáží a esejů;
- dokumentují svou činnost prostřednictvím blogů – projektových deníků, (www.stopytotality.org) videodokumentů a fotografií;
- vytvářejí výstupy – webové stránky, výstavy, publikace, videodokumenty aj.

O. s. Zapomenutí (vyhlašovatel a koordinátor projektu):

- poskytuje metodickou podporu ve vedení projektu (spolupráce s USD-COHA, ÚSTR aj.);
- zajistí přednášky ve škole (absolventi orální historie FHS UK a PedF UK a dobrovolníci sdružení Politictí vězni – www.politictivezni.cz)
- stanovuje obsahové a technické parametry výstupů pro společnou prezentaci;
- zajišťuje společnou prezentaci výstupů, workshopy, semináře a konference;
- zajišťuje trvání projektu a dostupnost výstupů pro všechny zájemce;
- zajišťuje prezentaci výstupů na regionální a vyšší úrovni a na odborných fórech.

5. JAK DĚLAT PROJEKT:

Teoretická příprava projektu

Při realizaci projektu uplatňujeme osvědčené postupy, které vedou k vytvoření výstupů odpovídajících parametrům stanoveného výzkumně-vzdělávacího projektu. Proto je nutné dodržovat několik základních parametrů:

A. Při vlastním výzkumu musí žáci čerpat nejméně ze tří zdrojů, z toho alespoň dvou regionálního charakteru (vzpomínky pamětníka, dobový tisk nebo místní dokumenty, kronika, dopisy, místní archiv). Východiskem může být památka (klášter, věznice, pamětní deska apod.) v okolí školy nebo v okolí bydliště žáků.

B. Žáci vytvoří školní práci v rozsahu 10–50 normostran včetně obrázků, výstavní panel a webovou stránku školního projektu. V případě nedostatečného technického zázemí zpracuje výstup do výsledné podoby podle návrhu školy realizátor projektu Stopy totality o. s. Zapomenutí.

C. Práce na projektu bude formou projektových deníků prezentována v podobě **blogu** projektu (www.stopytotality.org/manual).

Aktivity k realizaci projektu

V této části nabízíme možnosti aktivit, které mohou učitelé s žáky dělat při motivaci žáků, při samotné badatelské práci a zpracování jejich výstupů. Semináře nabízí občanské sdružení Zapomenutí jako pomoc a podporu při realizaci dlouhodobého projektu.

1. Příprava studentů na úvodní přednášku. Učitel seznámí žáky s tématem projektu, poskytne jim základní informace, vyzve je k prozkoumání doporučených webových stránek a k výběru tématu. Společně s nimi vybere téma a zamyslí se nad různými možnostmi. Průběh diskuse studenti zaznamenávají (natáčejí nebo nahrávají a fotografují) a **zveřejní v Projektovém deníku na stránkách** www.stopytotality.org.

2. Úvodní seminář pro řešitelský tým a odborná přednáška pro celou třídu nebo školu. Přednáška se věnuje části historie podle výběru řešitelského tématu v širším kontextu. Seminář pro řešitele projektu navíc obsahuje práci spojenou s obsahem projektu, způsobem práce; výstupy, technickými parametry, učí, jak získat a technicky zpracovat materiály, jak vést projektový deník. Součástí je seznámení účastníků s principy orální historie, etickým kodexem a nácvik vedení a zpracování rozhovoru.

3. Seminář orální historie pro učitele (Živá historie 20. století a jak zpracovávat vzpomínky pamětníků). Se-

minář nabízíme pro učitele školy nebo ve spolupráci s regionálními pedagogickými pracovišti pro více škol. Seminář může proběhnout v kterékoliv fázi projektu podle zájmu a možností pedagogických pracovníků.

4. Návštěva muzea, pamětního místa, významných míst v regionu – městské muzeum, knihovna, klášter atd.

5. Vyhledávání pamětníků – oslovení místních kronikářů, příbuzných, sousedů, známých a následně zpracování rozhovorů (viz kapitola Orální historie). Studenti nahrávají všechny rozhovory, každou aktivitu dokumentují fotograficky nebo pořizují filmový záznam. Průběžně vedou na stránkách projektový deník – zaznamenávají každou aktivitu nebo alespoň jednou měsíčně souhrn. Formu mohou zvolit libovolnou – eseje, reportáže, fotografický deník s popisky, komiks. Další postup je možné průběžně konzultovat s lektory a organizátory projektu.

6. Vyhledání informací a zdrojů na internetu – místní archivy, knihovna – dobový regionální a celonárodní tisk, firemní časopisy, kroniky – školní, obecní, městské, firemní.

7. Návštěva regionálních archivů – studium materiálů, kopie dokumentů a fotografií.

8. Návštěva ÚSTR (Ústav pro studium totalitních režimů), doplnění informací. Zařazení získaných informací do širšího kontextu za pomoci odborníků z ÚSTR.

9. Propojení (analýza) informací získaných od pamětníků s informacemi z ostatních zdrojů. Doplnění chybějících informací.

10. Zkompletování práce, zpracování výstupů – práce o rozsahu 10–50 normostran + fotodokumentace a dokumenty, web, regionální výstava, výroba nebo návrh panelu pro společnou výstavu Stopy totality.

11. Závěrečný seminář ve škole a pro školu a prezentace práce **pro školu**, setkání žáků školy (nejen řešitelů) s pamětníkem.

12. Prezentace na regionální nebo celostátní úrovni a na společném semináři (škola, místní úřad, muzeum, knihovna, rozhlas, regionální i celostátní televize atd.)

Postup projektu je veden snahou zajistit žákům minimálně jednou za měsíc zajímavou motivující aktivitu a přitom neztratit ze zřetele cíle projektu, kterými jsou mimo jiné i výstupy. Časová posloupnost není závazná.

6. VÝSTUPY PROJEKTU

6.1 BLOG

V záznamech na blogu Stopy totality žáci zaznamenávají aktuální stav řešení projektu, realizované aktivity, úspěchy nebo problémy, které se při řešení vyskytly, postřehy, fotodokumentaci nebo i jednotlivé fáze hotového projektu.

PRŮBĚH ZÁZNAMŮ NA BLOGU

Součástí kompletní realizace projektu je prezentace práce na škole formou projektového blogu. Návod, jak založit blog, najdete úplně vpravo na horní liště stránek projektu www.stopytotality.org. Abychom zabránili nenávisným diskusím, potvrzujeme uživatele, proto prosím po registraci počkejte na potvrzení administrátorem. Pro vaše pohodlí jsme vytvořili manuál, který vás krok za krokem provede registrací, vytvářením článků a jejich editací. Najdete ho na www.stopytotality.org/manual.

Konkrétní postup práce na blogu

Na začátku projektu založíte blog. Vaše pracovní skupina bude mít svůj vlastní odkaz, kde se vaše příspěvky budou zobrazovat v chronologickém pořadí.

O čem mají být příspěvky? O čemkoliv, co se týká projektu a práce na něm. Napište, proč jste se do projektu zapojili, jak jste začínali, co se děje na vašich schůzkách, jak jste hledali pamětníka, o setkáních s ním, co jste našli v archivech, co jste se dověděli, co vás překvapilo, o úspěších, o zklamáních, o vašich pocitech. Můžete sem umístit fotodokumentaci průběhu projektu, dobové fotografie, dokumenty. Napište o seminářích, školeních, besedách, kterých se v rámci projektu účastníte.

Jednoduše podělte se o své zážitky a zkušenosti s ostatními.

Často se stává, že se žáci neumějí dohodnout, kdo napíše na blog, proto doporučujeme určit toho, kdo bude mít blog na starosti, hned na začátku práce na projektu. Získáte tak trvalý záznam o průběhu projektu, nám to pomůže při další realizaci, a ostatní vaše záznamy inspirují.

6.2 VÝSTAVNÍ PANEL

Výstavní panel je jedním z hlavních výstupů vaší práce. Prezentujete na něm příběh jednoho člověka, který si budou moci přečíst všichni návštěvníci výstavy a stane se tak jedním z obrazů, které ilustrují život v padesátých letech a dobu komunistické totality. Panel se zůstane na škole a bude tak připomínkou jinak zapomenutých osudů a také inspirací pro mladší ročníky. Může také reprezentovat školu v rámci putovní výstavy.

Hotový panel by měl obsahovat text o rozsahu 400 700 slov, který představuje konkrétní příběh pamětníka. Text doplňte alespoň třemi dobovými fotografiemi, nejlépe z archivu pamětníka, které představí jeho a lidi v textu zmiňované nebo ilustrují příběh, dále fotografii ilustrační – dobovou nebo současnou představující místo, ke kterému se příběh vztahuje, a fotografii řešitelské skupiny. Je možné doplnit text dobovými dokumenty. Na panelu se nevěnujte obecným dějinám, zařadte je případně do textu školní práce.

I černobílé fotografie skenujte barevně s rozlišením 300 dpi, dokumenty s rozlišením 600 dpi.

Panel můžete vytvořit sami v programu Adobe InDesign. Pokud využijete jiný grafický program, zašlete prosím váš návrh v pdf koordinátorům projektu, zejména proto, aby zkontrolovali, zda obsahuje všechny povinné prvky, loga a abychom vám případně připomněli, že jste zapoměli na sebe, co se také občas stává. Hotový panel dodejte v otevřeném programu, tak aby bylo možné vyměnit texty za texty v jazykových mutacích a zdrojové materiály – originální skeny fotografií a dokumentů.

Nezapomeňte na panelu uvést jméno školy, žakovských řešitelů projektu a pedagogické vedení, občanské sdružení Zapomenutí i s logem jako realizátora projektu Stopy totality a logolink poskytovatele grantu.

6.3 TEXT ŠKOLNÍ PRÁCE

Součástí hotové práce je text o rozsahu 5 15 normostran textu a ilustračních obrázků či doplňujících materiálů a dokumentů. Součástí textu by měla být motivace pro vstup do projektu, postřehy žáků a průběh práce, nejdůležitější je samozřejmě příběh pamětníka včetně citací rozhovoru s ním, historické pozadí příběhu zaměřené na region. V případě, že zpracujete více příběhů, ze kterých nevznikly panely, zařadte je do této práce. Text doplňte o dobové fotografie, dokumenty, případně současnou fotodokumentaci. Tento materiál bude sloužit jako podklad školní publikace a pracovních listů.

6.4 WEBOVÁ STRÁNKA ŠKOLNÍHO PROJEKTU

Obsahem webové stránky bude představení skupiny, příběh pamětníka / pamětníků s fotodokumentací a relevantními dokumenty, podrobný průběh projektu (možno využít blogové záznamy), reflexe žáků, fotodokumentace průběhu realizace projektu a další skutečnosti vztahující se k projektu (filmová dokumentace, filmy, přepisy nebo zvukové záznamy rozhovorů, postřehy, souvislosti s činností školy nebo aktivitami v regionu atd.). Konkrétní formu a obsah webové stránky volí a realizují žáci sami, v případě, že s tím mají problémy, mohou požádat koordinátora projektu Stopy totality občanského sdružení Zapomenutí o technickou spolupráci nebo vytvoření webu na základě přesných podkladů dodaných školou.

6.5 PREZENTACE VÝSTAVY

Dalším krokem je prezentace výstavy Stopy totality na škole a slavnostní odhalení panelu. V této fázi se s výstavou seznámí žáci celé školy. Výstavu lze využít i jako motivaci, na začátku projektu, a odhalení panelu na závěr jako závěrečnou akci projektu.

Pro žáky školy je přínosné, pokud mají k výstavě výklad, proto ještě před zahájením výstavy projde skupina žáků tréninkem – proškolením průvodců. Při této příležitosti se seznámí s prezentovanými panely, s dalšími informacemi spojenými s jednotlivými panely, zopakují si historii daného období a získají širší informace k historickým událostem, které příběhy na panelech ovlivňují. Dovědí se postupy úspěšných průvodců, jak mluvit a jak reagovat na chování návštěvníků. Následně vytvoří dvojice a vyzkoušejí lekce, kterými návštěvníkům výstavu představí.

Na vernisáž nezapomeňte pozvat pamětníka, se kterým jste dělali rozhovor a který je na panelu představen, případně i další pamětníky z vašeho okolí. Nezapomeňte také na obecní zastupitele nebo třeba na kronikáře nebo pracovníky knihoven, informačních a kulturních center a archivu, kteří vám při práci pomáhali. Pozvěte také pedagogy a žáky jiných škol, kteří se tímto způsobem s vaší prací seznámí a třeba se inspirují a začnou pracovat na vlastním projektu.

6.6 SPOLEČNÝ SEMINÁŘ

Řešitelé z celé republiky se setkají na společném semináři na místě spojeném s pracovními tábory, kde si budou moci rozšířit své poznatky, budou pro ně připravené zajímavé workshopy a slavnostně převezmou certifikáty.

7. ZAPOJENÍ PROJEKTU STOPY TOTALITY DO ŠVP ZÁKLADNÍCH ŠKOL, GYMNÁZIÍ A STŘEDNÍCH ODBORNÝCH ŠKOL A STŘEDNÍCH ODBORNÝCH UČILIŠŤ

Téma historické paměti, rozeznání principů, postupů a důsledků komunistické diktatury a dopady totalitního režimu na osudy jednotlivce nabývají v souvislosti s celospolečenským děním nové naléhavosti.

Do vzdělávacího systému ČR (na základě zákona č. 561/2004 Sb.) byl od roku 2005 začleněn dvoustupňový systém vzdělávacích dokumentů. Na státní úrovni jsou to Rámcové vzdělávací programy (RVP), které byly postupně schvalovány MŠMT.¹ V návaznosti na schvalovací harmonogram si školy vždy během dvou let vytvářely Školní vzdělávací programy (ŠVP), které se staly závazným dokumentem, a podle nichž probíhá v současnosti výuka žáků. Povinností škol se stalo zpracovat v ŠVP nejen učební osnovy vzdělávacích předmětů, ale zařadit do jejich obsahu i náměty průřezových témat (PT), které doplňují výuku daných předmětů a pomáhají rozvíjet osobnost žáků v oblastech postojů a hodnot.¹ Rozšiřují obsah různých vzdělávacích oborů, především Výchovy k občanství, Dějepisu a Výchovy ke zdraví. Právě v těchto spojeních mohou být témata totality, demokracie, svobody a dodržování lidských práv v širším kontextu začleněna do učebních osnov jednotlivých vyučovacích předmětů (např. v Čj, Vko, D atd), mohou se prolínat průřezově různými předměty, mohou být součástí projektů (předmětových, ročníkových, celoškolských) nebo seminárních prací. Projekt Stopy totality do těchto parametrů plně zapadá. Záleží jen na domluvě mezi učiteli jednotlivých předmětů, jak projekt uchopí a zařadí do některé formy výuky.

Při zapojení projektu do Školních vzdělávacích programů můžete sledovat následující parametry:

A) Z POHLEDU NAPLŇOVÁNÍ PRŮŘEZOVÝCH TÉMAT

Průřezová témata v Rámcových vzdělávacích programech (RVP ZV, RVP G, RVP SOV) reprezentují aktuální okruhy problémů současného i budoucího světa a stávají se povinnou součástí základního, gymnaziálního i odborného vzdělávání. Jsou důležitým formativním prvkem vzdělávání, pomáhají nejen rozvíjet osobnost žáků (především v oblasti postojů a hodnot), ale zároveň se stávají příležitostí pro jejich individuální uplatnění i pro vzájemnou spolupráci.

I. ZAŘAZENÍ PROJEKTU DO PRŮŘEZOVÝCH TÉMAT (RVP ZV):

Osobnostní a sociální výchova

Tematický okruh

- Hodnoty, postoje, praktická etika
- Poznávání lidí
- Kooperace a kompetice
- Řešení problémů a rozhodovací dovednosti

¹ Přehled RVP/ŠVP: název RVP (rok schválení RVP / rok zahájení výuky podle ŠVP): předškolní vzdělávání – RVP PV (2005/2007); základní vzdělávání – RVP ZV s přílohou RVP ZV-LMP (2005/2007), RVP ZŠS (2008/2010), RVP ZUV (2010/2012), střední vzdělávání – RVP G a RVP GSP (2007/2009), RVP JŠ (2009/2011), SOV 63 RVP (2007/2009), 82 RVP (2008/2010), 82 RVP (2009/2011), 49 RVP (2010/2012).

Výchova demokratického občana

Tematický okruh

- Občanská společnost a škola
- Principy demokracie jako formy vlády a způsobu rozhodování
- Občan, občanská společnost a stát

Multikulturní výchova

Tematický okruh

- Princip sociálního smíru a solidarity

Mediální výchova

Tematický okruh

- Kritické čtení a vnímání mediálního sdělení
- Interpretace vztahu mediálního sdělení a reality
- Stavba mediálních sdělení
- Vnímání autora mediálních sdělení
- Fungování a vliv médií ve společnosti
- Práce v realizačním týmu

II. ZAŘAZENÍ PROJEKTU DO PRŮŘEZOVÝCH TÉMAT (RVP G):

Osobnostní a sociální výchova

Tematický okruh

- Morálka všedního dne
- Sebergulace, organizační dovednosti a efektivní řešení problémů
- Sociální komunikace
- Spolupráce a soutěž

Multikulturní výchova

Tematický okruh

- Psychosociální aspekty interkulturality

Mediální výchova

Tematický okruh

- Mediální produkty a jejich významy

III. ZAŘAZENÍ PROJEKTU DO PRŮŘEZOVÝCH TÉMAT (RVP SOV):

Občan v demokratické společnosti

Obsah tématu a jeho realizace

- Společnost – jednotlivec a společenské skupiny, kultura, náboženství
- Masová média
- Morálka, svoboda, odpovědnost, tolerance, solidarita
- Osobnost a její rozvoj
- Komunikace, vyjednávání, řešení konfliktů

B) Z POHLEDU ROZVOJE KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ

Klíčové kompetence (souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot) jsou důležité pro osobní rozvoj a uplatnění každého člena společnosti. V kurikulárních dokumentech jsou vymezeny na úrovni, které mají dosáhnout všichni žáci na konci vzdělávání. Snaží se postihnout, že cílem vzdělávání není jen osvojení poznatků a dovedností, ale i vytváření způsobilostí potřebných pro život nebo výkon povolání. V RVP SOV se kompetence formálně dělí na klíčové a odborné, ve skutečnosti však neexistují odděleně, prolínají se.

I. ROZVÍJENÍ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ – RVP ZV:

- Kompetence k učení
- Kompetence k řešení problémů
- Kompetence komunikativní
- Kompetence sociální a personální
- Kompetence občanská
- Kompetence pracovní

II. ROZVÍJENÍ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ – RVP G:

- Kompetence k učení
- Kompetence k řešení problémů
- Kompetence komunikativní
- Kompetence sociální a personální
- Kompetence občanská
- kompetenci k podnikavosti

III. ROZVÍJENÍ KLÍČOVÝCH KOMPETENCÍ - RVP SOV:

- Kompetence k učení
- Kompetence k řešení problémů
- Komunikativní kompetence
- Personální a sociální kompetence
- Občanské kompetence a kulturní povědomí
- Kompetence k pracovnímu uplatnění a podnikatelským aktivitám
- Matematické kompetence
- Kompetence využívat prostředky informačních a komunikačních technologií a pracovat s informacemi

V následující části uvádíme příklady možností zařazení témat projektu Stopy totality do Školních vzdělávacích programů příslušných typů škol (ZŠ, G, SOV).

7. 1.1 RVP ZV2

VZDĚLÁVACÍ OBLAST: ČLOVĚK A SPOLEČNOST

U žáků formují dovednosti a postoje důležité pro aktivní využívání poznatků o společnosti a mezilidských vztazích v občanském životě. Žáci se učí rozpoznávat a formulovat společenské problémy v minulosti i současnosti, zjišťovat a zpracovávat informace nutné pro jejich řešení, nacházet řešení a vyvozovat závěry, reflektovat je a aplikovat v reálných životních situacích³.

Téma projektu Stopy totality se prolíná vzdělávacími obory Výchova k občanství a Dějepis a je podporováno těmito průřezovými tématy:

PRŮŘEZOVÉ TÉMA: OSOBNOSTNÍ A SOCIÁLNÍ VÝCHOVA

U těchto témat je úzká vazba ke vzdělávací oblasti Člověk a společnost, a to k Výchově k občanství a k jejím částem „Člověk ve společnosti“, „Člověk jako jedinec“. Konkrétně k tématům: lidská setkání, vztahy mezi lidmi, zásady lidského soužití (člověk ve společnosti) a podobnost a odlišnost lidí, vnitřní svět člověka, osobní rozvoj (člověk jako jedinec)atd.³

Tematický okruh: Hodnoty, postoje, praktická etika

Témata: analýzy vlastních i cizích postojů a hodnot a jejich projevů v chování lidí; dovednosti rozhodování

2 Přehled počtu PT (obecně): RVP ZV (6 PT), RVP G (5 PT), RVP SOV (4 PT).

3 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání.

v eticky problematických situacích všedního dne

PRŮŘEZOVÉ TÉMA: VÝCHOVA DEMOKRATICKÉHO OBČANA

– má blízkou vazbu především na vzdělávací oblast Člověk a společnost, v níž jsou tematizovány principy demokracie a demokratického rozhodování a řízení, lidská a občanská práva, ve kterých se klade důraz na participaci jednotlivců – občanů na společenském a politickém životě demokratické společnosti.⁴

Tematický okruh: Principy demokracie jako formy vlády a způsobu rozhodování

Témata: demokracie jako protiváha diktatury a anarchie; principy demokracie; základní kategorie fungování demokracie (spravedlnost, řád, norma, zákon, právo, morálka)

PRŮŘEZOVÉ TÉMA: MULTIKULTURNÍ VÝCHOVA

– v základním vzdělávání umožňuje žákům seznamovat se s rozmanitostí různých kultur, jejich tradicemi a hodnotami. Na pozadí této rozmanitosti si pak žáci mohou lépe uvědomovat i svoji vlastní kulturní identitu, tradice a hodnoty.⁵

Tematický okruh produktivních činností: Princip sociálního smíru a solidarity

Témata: otázka lidských práv, základní dokumenty

PRŮŘEZOVÉ TÉMA: MEDIÁLNÍ VÝCHOVA

– má blízkou vazbu na vzdělávací oblast Člověk a společnost, zejména tím, že média, jako sociální instituce, se podílejí na utváření podob a hodnot moderní doby, umožňují hledat paralely mezi minulými a současnými událostmi a porovnávat jevy a procesy v evropském i celosvětovém měřítku.⁶

Tematický okruh receptivních činností: Kritické čtení a vnímání mediálního sdělení

Témata: chápání podstaty mediálního sdělení, objasňování jeho cílů a pravidel; identifikování základních orientačních prvků v textu

Konkrétní ukázka návaznosti projektu *Stopy totality* v rámci naplňování PT OSV, PT VDO, PT MuV a PT MV v předmětech *Výchova k občanství* a *Dějepis* v ŠVP ZV

Předmět: Výchova k občanství (Občanská výchova)

Očekávané výstupy (RVP ZV)	Doporučené učivo (RVP ZV)	Dílčí výstup (ŠVP): žák	PT Mediální výchova PT Osobnostní a sociální výchova
<ul style="list-style-type: none"> rozpoznává netolerantní, rasistické, xenofobní a extremistické projevy v chování lidí a zaujímá aktivní postoj proti všem projevům lidské nesnášenlivosti 	<ul style="list-style-type: none"> vztahy mezi lidmi – problémy lidské nesnášenlivosti zásady lidského soužití – svoboda a vzájemná závislost lidská setkání – přirozené a sociální rozdíly mezi lidmi, lidská solidarita 	<ul style="list-style-type: none"> vysvětlí základní zásady lidského soužití, objasní netolerantní chování jedince a problémy lidské nesnášenlivosti 	<ul style="list-style-type: none"> kritické čtení a vnímání mediálního sdělení hodnoty, postoje, praktická etika

Předmět: Dějepis

⁴ RVP ZV str. 46

⁵ RVP ZV str. 111

⁶ RVP ZV str. 113

Očekávané výstupy (RVP ZV)	Doporučené učivo (RVP ZV)	Dílčí výstup (ŠVP): žák	PT Multimediální výchova PT Výchova demokratického občana
<ul style="list-style-type: none"> charakterizuje jednotlivé totalitní systémy, příčiny jejich nastolení v širších ekonomických a politických souvislostech a důsledky jejich existence pro svět; rozpozná destruktivní sílu totalitarismu a vypjatého nacionalismu 	<ul style="list-style-type: none"> totalitní systémy –komunismus, fašismus, nacismus – důsledky pro Československo a svět 	<ul style="list-style-type: none"> na příkladech vysvětlí demokratické principy ČSR a srovná je s ostatními evropskými demokraciemi 	<ul style="list-style-type: none"> tvorba mediálního sdělení principy demokracie jako formy vlády a způsobu rozhodování

7. 1.2 RVP G7

VZDĚLÁVACÍ OBLAST: ČLOVĚK A SPOLEČNOST

- oblast přispívá k utváření historického vědomí, k uchování kontinuity tradičních hodnot naší civilizace a k občanskému vzdělávání mládeže. Posiluje respekt k základním principům demokracie a připravuje žáky na odpovědný občanský život v demokratické společnosti v souladu s principy udržitelného rozvoje. ⁷

Téma projektu *Stopy totality se prolíná vzdělávacími obory Občanský a společenskovědní základ a Dějepis* je podporováno těmito průřezovými tématy:

PRŮŘEZOVÉ TÉMA: OSOBNOSTNÍ A SOCIÁLNÍ VÝCHOVA

- pomáhá žákům vést zdravý a zodpovědný život jako jednotlivcům i členům společnosti, poskytuje žákům příležitost přemýšlet o svých zkušenostech a o vlastním vývoji. Rozvíjí u žáků sebeúctu, sebedůvěru a schopnost přebírat zodpovědnost za své jednání v různých životních situacích, při sebevzdělávání a při práci. Učí rozumět hodnotě mezilidských vztahů a respektovat názory, potřeby a práva ostatních.⁸

Tematický okruh produktivních činností: Morálka všedního dne

Témata: jaké jsou mé hodnotové žebříčky, jak hodnotím morálku vlastního jednání a jak rozlišuji mezi dobrem a zlem ve svém životě, já a sociální a morální dilemata doby, v níž žiji

PRŮŘEZOVÉ TÉMA: MULTIKULTURNÍ VÝCHOVA

- zaměřuje se zejména na poznání a pochopení kulturních diferencí mezi lidmi nejrůznějšího původu, mezilidské vztahy, interkulturní komunikaci a přizpůsobení životu v multikulturní společnosti.⁹

Tematický okruh produktivních činností: Psychosociální aspekty interkulturality

Témata: jak ovlivňují předsudky a stereotypy styk příslušníků majority s cizinci a příslušníky minority, jak je možné změnit a zlepšit porozumění mezi lidmi různého kulturního původu, náboženství, světového názoru

⁷ Rámcový vzdělávací program pro gymnaziální vzdělávání

⁸ RVP G str.

⁹ RVP G str. 66

PRŮŘEZOVÉ TÉMA: MEDIÁLNÍ VÝCHOVA

- její koncepce se opírá o představu mediální gramotnosti jako souboru dovedností a vědomostí nutných pro orientaci v nepřehledné a neprůhledně strukturované nabídce mediálních produktů, které vytvářejí (znakové, resp. symbolické) prostředí, v němž se současný člověk pohybuje. Mediální výchova by měla vést na jedné straně k obohacení života výchovou k racionálnímu a hodnotnému využívání mediální produkce, na druhé straně ke snížení rizik, jež mediální produkce představuje¹⁰

Tematický okruh produktivních činností: Mediální produkty a jejich významy

Témata: vztah mezi mediálními produkty a skutečností (mediální „reprezentace“ skutečnosti, rozbor aktuálního zpravodajství, kritéria pro výběr zpráv (důležitost pro život, aktuálnost, negativita, blízkost, jednoduchost, jednoznačnost, přítomnost prominentní osoby, možnost trvání v čase)

Konkrétní ukázka návaznosti projektu Stopy totality v rámci naplňování PT OSV, PT MuV, a PT MV v předmětech Občanský a společenskovední základ a Dějepis v ŠVP G

Předmět: Občanský a společenskovední základ (Výchova k občanství, Občanská výchova)

Očekávané výstupy (RVPG)	Závazné učivo (RVPG)	Dílčí výstup (ŠVP): žák	PT Multikulturní výchova
<ul style="list-style-type: none"> ▪ porovná postavení občana v demokratickém a totalitním státě 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ideologie – znaky a funkce, přehled vybraných ideologií 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ vysvětlí rozdíl mezi demokratickou a totalitní společností (státem) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ psychosociální aspekty interkulturality

Předmět: Dějepis

Očekávané výstupy (RVPG)	Závazné učivo (RVPG)	Dílčí výstup (ŠVP): žák	PT Osobnostní a sociální výchova PT Mediální výchova
<ul style="list-style-type: none"> ▪ vymezí základní znaky hlavních totalitních ideologií a dovede je srovnat se zásadami demokracie ▪ porovná a vysvětlí způsob života a chování v nedemokratických společnostech a v demokraciích 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ životní podmínky na obou stranách „železné opony“ ▪ východní blok, jeho politický, hospodářský a sociální vývoj 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ vymezí základní znaky totalitních ideologií, charakterizuje komunistickou totalitu ▪ vysvětlí způsob života v demokratických a nedemokratických společnostech 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ morálka všedního dne ▪ mediální produkty a jejich významy

7. 1.3 RVP SOV11

VZDĚLÁVACÍ OBLAST: SPOLEČENSKOVĚDNÍ VZDĚLÁVÁNÍ

- cílem je připravit žáky na aktivní a odpovědný život v demokratické společnosti. Společenskovední vzdělávání směřuje k pozitivnímu ovlivňování hodnotové orientace žáků, aby byli slušnými lidmi a odpovědnými občany svého demokratického státu, aby jednali uvážlivě nejen pro vlastní prospěch, ale též pro veřejný zájem. Kultivuje jejich historické vědomí, a tím je učí hlouběji rozumět jejich současnosti, učí je uvědomovat si vlastní identitu, kriticky myslet, nenechat se manipulovat a co nejvíce porozumět světu, v němž žijí.¹²

Většina SOŠ a SOU rozděluje vzdělávací oblast do dvou vzdělávacích předmětů, Občanská nauka a Dějepis,

¹⁰ RVP G str. 73

¹¹ Rámcový vzdělávací program pro střední odborné vzdělání (63-41-M/02 Obchodní akademie)

¹² RVP SOV (63-41-M/02 Obchodní akademie) str. 56

kterými téma projektu *Stopy totality prolíná* a je podporováno těmito průřezovými tématy:

PRŮŘEZOVÉ TÉMA: OBČAN V DEMOKRATICKÉ SPOLEČNOSTI

- výchova k demokratickému občanství se zaměřuje na vytváření a upevňování takových postojů a hodnotové orientace žáků, které jsou potřebné pro fungování a zdokonalování demokracie. Nejde však pouze o postoje, hodnoty a jejich preference, ale také o budování občanské gramotnosti žáků, tj. osvojení faktické, věcné a normativní stránky jednání odpovědného aktivního občana.

Obsah tématu a jeho realizace: morálka, svoboda, odpovědnost, tolerance, solidarita

Konkrétní ukázka návaznosti projektu *Stopy totality* v rámci naplňování PT ODS v předmětech *Občanská nauka* a *Dějepis* v ŠVP SOV

Předmět: Občanská nauka

Výsledky vzdělávání (RVP SOV)	Závazné učivo (RVP SOV)	Výsledky vzdělávání (ŠVP): žák	PT Občan v demokratické společnosti
<ul style="list-style-type: none"> charakterizuje demokracii a objasní, jak funguje a jaké má problémy (korupce, kriminalita...) objasní význam práv a svobod, které jsou zakotveny v českých zákonech 	<ul style="list-style-type: none"> základní hodnoty a principy demokracie lidská práva 	<ul style="list-style-type: none"> rozliší znaky demokratického a totalitního státu charakterizuje způsoby boje proti totalitním režimům 	<ul style="list-style-type: none"> morálka, svoboda, odpovědnost, tolerance, solidarita

Předmět: Dějepis

Výsledky vzdělávání (RVP SOV)	Závazné učivo (RVP SOV)	Výsledky vzdělávání (ŠVP): žák	PT Občan v demokratické společnosti
<p>charakterizuje fašismus a nacismus</p> <p>srovná nacistický a komunistický totalitarismus</p>	<ul style="list-style-type: none"> demokracie a diktatura – Československo v meziválečném období; autoritativní a totalitní režimy 	<ul style="list-style-type: none"> charakterizuje fašismus, nacismus, komunismus vysvětlí a porovná nacistický a komunistický totalitarismus 	<ul style="list-style-type: none"> morálka, svoboda, odpovědnost, tolerance, solidarita

Projekt *Stopy totality* vede žáky k pochopení demokratických principů a důsledků porušování základních lidských práv pro život jednotlivců i fungování celé společnosti. Samotné příběhy reflektují dobu nacismu a období nástupu komunismu i dlouhodobé dopady na život jejich hrdinů, postoje společnosti k jednotlivci, reflektuje jeho práva, respektive jejich porušování i (ne)nápravu křivd v minulosti spáchaných. Tím naplňuje obsah závazného učiva RVP v dějepise i občanské nauce a již způsob práce na projektu, získávání a zpracování informací plně naplňuje průřezová témata jako osobnostní a sociální výchova, mediální výchova, multikulturní výchova a výchova demokratického občana. Vede žáky k samostatné práci a pomáhá vytvářet jejich dlouhodobé postoje a umožňuje pochopení principů demokracie a její důležitosti pro svobodný rozvoj člověka.

8. DOPORUČENÍ PRO ÚČASTNÍKY PROJEKTU STOPY TOTALITY

Při realizaci projektu může být užitečný přehled zdrojů informací, který vám v této kapitole nabízíme. Také prosím dbejte etického kodexu České asociace orální historie.

8.1 ZDROJE INFORMACÍ

Archiv bezpečnostních složek – organizační složka státu, která zpřístupňuje a zveřejňuje dokumenty a archiváře podle zákona o zpřístupňování svazků vzniklých činností bývalé StB.

Mene Tekel – stránky mezinárodního projektu proti totalitě.

Moderní dějiny – vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky.

Projekt Nezapomeňte.cz – jeho cílem je ukázat dnes již těžko uvěřitelné, ještě před 20 lety však všudypřítomné atributy totality. Projekt atraktivní a zábavnou formou interaktivního webového portálu umožňuje konfrontovat minulost se současností.

O tomto projektu na svých stránkách informuje také obecně prospěšná společnost OPONA.

Totalita.cz – webové stránky mapující historii Československa v letech 1945–1989 se zvláštním důrazem na mechanismy uchopení moci komunistickou stranou a způsob jejího uplatňování.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR – jeho posláním je provádět základní výzkum českých a československých dějin po roce 1938 v mezinárodním kontextu.

Ústav pro studium totalitních režimů – organizační složka státu, která mimo jiné zkoumá a hodnotí dobu nesvobody, dokumentuje nacistické a komunistické zločiny.

8.2 ETICKÝ KODEX

Etický kodex České asociace orální historie, o. s.

Česká asociace orální historie, o. s. (COHA), je nezisková nevládní organizace založená za účelem podpory a prezentace vědeckých výzkumů a projektů vedených metodou orální historie (OH). Mezi její hlavní zásady patří mj. vytvoření metodických pravidel a návodů pro využití orální historie ve vědeckém výzkumu za účelem „chránit“ ji před nevědeckým používáním a důsledné zastávání etických pravidel výzkumu vedeného metodou OH.

COHA rozumí orální historii metodu, jíž se dokumentuje a uchovává lidská zkušenost prostřednictvím rozhovorů nahraných s účastníky historických událostí nedávné minulosti. Sdružuje badatele z různých oborů a snaží se získávat a archivovat autentické, hodnotné a spolehlivé historické prameny. Aby se tak stalo, je nutné dodržovat jistá pravidla a povinnosti vůči narátorům, stejně jako vůči vlastní profesi a oboru, či veřejnosti a finančním garantům.

Výzkumy vedené metodou orální historie mají mnoho účelů a jejich výsledky jsou různorodé. Získávání vědomostí o nedávné minulosti prostřednictvím této kvalitativní metody je dynamický a kreativní proces vyžadující neustálé doplňování a vytváření rámcových pravidel výzkumu, což platí i o etice. Badatelé se v terénu setkávají s řadou neopakovatelných a jedinečných situací, jako jsou ostatně samotné „objekty“ jejich bádání. Orální historie je navíc metodou, která se v současné době používá v mnoha vědeckých disciplínách.

Předložené etické zásady vedení orálněhistorického výzkumu tudíž nemají být pojímány jako pevná a neměnná pravidla, nýbrž jako soubor směrnic poskytující obecný kontext preferencí a vztahů, které by badatelé měli zohlednit v rámci své výzkumné práce a při konkrétních etických rozhodnutích. Bez ohledu na účel rozhovoru by se orální historie měla používat v duchu kritického bádání a sociální odpovědnosti a se zřetelem na interaktivní a subjektivní povahu této metody.

Tazatel, jímž se rozumí individuální badatel, badatelský tým či instituce realizující orálněhistorický výzkum, má následující okruh etických a legislativních povinností:

Ve vztahu k narátorovi je tazatel (instituce) povinen:

- narátora důkladně seznámit s účely, cíli a postupy orálněhistorického výzkumu, do něhož přispívá svým příběhem. Vysvětlit mu jeho práva v procesu vznikání nového pramene (např. právo autorizace, anonymizace, copyrightu etc.) a upřesnit jeho následné uložení (např. v archivu). Narátor by taktéž měl být seznámen s plánovanými výstupy výzkumu (publikace, analýza, dokument atd.) a budoucími možnostmi jeho

použití (i vzhledem k rapidnímu vzestupu nových technologií);

- s narátory uzavřít smluvní vztah upřesňující cíle výzkumu, způsob jeho realizace a využití získaného pramene;
- považovat rozhovor a sdělené informace za důvěrné do té doby, dokud narátor neposkytne souhlas k jejich uveřejnění. Ve smluvním vztahu mezi narátorem a tazatelem (institucí) by navíc mělo být vyhrazené místo pro jakákoliv další ujednání dle přání narátora, která se musí respektovat (např. ujednání o anonymitě, o omezení přístupu k rozhovoru atd.);
- respektovat narátora jako dárce příběhu a najít vhodnou rovnováhu mezi vlastním přesvědčením a sděleními narátora (cílem orální historie není polemika či dialog, ale narátorův příběh). Tazatel by navíc měl jednat citlivě, jedná-li se o témata týkající se rasy, pohlaví, sociálního postavení, věku, náboženství, etnicity či sexuální orientace;
- pečlivě a svědomitě vést výzkum, podrobně probírat otázky a témata vztahující se k výzkumnému záměru, neexploatovat však narátora;
- narátorovi umožnit vypovídat pod pseudonymem, pokud by jinak byla ohrožena jeho osoba či nebylo možné zachovat hodnotné svědectví o nedávné minulosti;
- v největší možné míře zabezpečit uložení vzniklých nahrávek a umožnit jejich zpřístupnění laické a badatelské veřejnosti za podmínek minimalizujících jejich zneužití;
- při jednotlivých etických rozhodnutích jednat svědomitě a reflexivně, tj. jednotlivá rozhodnutí a jejich dopady podrobovat kritickému hodnocení;
- dodržovat Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

Ve vztahu k veřejnosti a vlastní profesi je tazatel (instituce) povinen:

- dodržovat nejvyšší možnou profesní úroveň při realizaci výzkumů a postupovat podle profesních a vědeckých zásad svého oboru / svých oborů;
- společně s narátorem se pokusit o pořízení pramene trvalé hodnoty, který bude přístupný, a bude tak moci splnit podmínku hodnotného dokumentu o nedávné minulosti;
- realizovat výzkumy jako školený odborník a být profesně, eticky a znalostně kompetentní;
- použít nejkvalitnější dostupnou techniku k pořízení audio- či videozáznamu, který umožní kvalitní a srozumitelnou reprodukci;
- nastudovat veškerou dostupnou primární a sekundární literaturu pojící se k sledovanému tématu;
- vést kompletní dokumentaci k výzkumu, včetně přepisů a protokolů, která umožní zpětné ověření jeho validity a reliability;
- archivovat získané prameny se souhlasem narátorů a pokud možno je zpřístupnit za jistých specifických podmínek ke studiu či za jinými účely stanovenými ve smlouvě mezi tazatelem (institucí) a narátorem;
- dodržovat citační normy jako u ostatních historických pramenů;
- za každou cenu se vyvarovat senzacechtivosti, investigativního žurnalismu a dezinterpretace rozhovorů (např. vytrhování vět z kontextu atd.), a to ani při oslovení narátora, v průběhu vedení rozhovorů či během jeho analýzy;
- vést pečlivou finanční dokumentaci a při výstupech uvádět sponzory a snažit se o co největší transparentnost rozpočtu;
- případné finanční ohodnocení z výstupů se snažit vztáhnout i na narátory.

Při realizaci rozhovorů je v českém vědeckém prostředí vyžadováno dodržování Zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a tzv. autorského zákona (Zákon č. 121/2000 Sb.).

Tento kodex vychází z etických směrnic Americké asociace orální historie (Oral History Association – OHA, In: OHA Evaluation Guidelines, <http://www.oralhistory.org/do-oral-history/principles-and-practices/oral-history-evaluation-guidelines-revised-in-2000>), etického kodexu Australské asociace orální historie (Oral History Association of Australia), Společnosti orální historie Univerzity v Essexu (Oral History Society University of Essex – <http://www.ohs.org.uk/ethics/index.php>) a Americké antropologické asociace (American Anthropological Association – AAA, <http://www.aaanet.org/committees/ethics/ethcode.htm>).

9. PŘÍLOHY

9.1 PŘIHLÁŠKA

Zasláním alespoň zčásti vyplněné přihlášky na e-mail martavan@gmail.com nebo dana.gabalova@seznam.cz jste oficiálně přihlášení do projektu.

- + Je v nejbližším okolí vaší školy pamětní deska věnovaná obětem totalitního režimu nebo bojovníkům proti totalitě?
- + Byla vydána místní publikace o obětech totalitní zvůle (např. z období procesů v 50. letech, o vyvlastňování půdy a kolektivizaci, o zániku živností, o zrušení klášterů a vyhnání řádů nebo o tzv. třetím odboji v regionu atd.) ve vaší obci, ve vašem městě?
- + Zachovaly se almanachy a kroniky vaší školy v regionálním archivu? V případě, že ano, můžete je využít ve prospěch projektu? Byl někdo vyloučen z vaší školy z politických důvodů?
- + Můžete pro projekt využít informace z katastrálního úřadu, obecního úřadu (z doby znárodnování, kolektivizace, vzniku a zániku organizací), regionálního archivu (dobový tisk, zápisy schůzí a jednání MNV, ONV a dalších orgánů tehdejší veřejné správy), případně osobní a rodinné archivy?
- + Můžete zprostředkovat studentům setkání s místním kronikářem, pamětníkem, nejlépe jedním z prarodičů atd.? Máte již kontakt, nebo potřebujete pomoc? Budete rozhovory nahrávat, ověřovat? Jaké máte technické možnosti (audio, video a jaké kvality)?
- + Uveďte velikost a věk skupiny, plánovanou délku a harmonogram projektu.
- + Jak budete studenty motivovat a jaký je přibližný harmonogram vašeho projektu?
 - filmy a literatura o lidech žijících v té době (můžeme zaslat text i seznam ÚSTR)
 - přípravou materiálů (kopie archivních materiálů, nejlépe z regionálního archivu, úryvků novinových článků, jiných materiálů)
 - cestou do míst, která se vážou přímo na represe v 50. letech (např. Památník Vojna a další místa, např. zrušené kláštery)
 - mám zájem se svou skupinou navštívit archiv ÚSTR
- + Plánujete nějaký výstup, případně spolufinancování výstupů? (zvýrazněny jsou výstupy, které sleduje a podporuje náš projekt)
 - vytvořit panel nebo vlastní výstavu, případně další doprovodné aktivity
 - vytvořit webovou stránku, sborník, časopis, námět pro film, amatérský film
 - vytvořit upomínkovou tabuli nebo jiný památník (upřednostňujeme nejen jména, ale také příběhy a fotografie – jsou-li dostupné)
 - jiné
 - desetistránkový příspěvek do společného sborníku
- Společenská odezva na práci žáků – můžete pro ni něco udělat ve spolupráci s místními kulturními organizacemi, případně obcí? Ano (uveďte stručný popis) – Ne
- + Máme zájem prezentovat výsledky našeho projektu u příležitosti (centrální a místní prezentace se vzájemně nevylučuje, naopak)
 - 1) u příležitosti Dne památky obětí komunistického režimu (27. 6.)
 - 2) na seminářích pro učitele dějepisu v ÚSTR, Praha
 - 3) jiné příležitostné akce po dohodě s centrálním koordinátorem projektu
 - 4) v místě
 - a) společně s hlavní výstavou o projektu
 - b) společně s jinou výstavou (uveďte pokud možno svou představu)
 - c) samostatně

Můžete (a máte nápad jak?) zaznamenat případnou změnu postojů žáků a společenskou prospěšnost (či naopak) projektu?

- + Máme zájem o natočení našeho pátrání kamerou ano – ne
 Kameru pro tyto účely máme vlastní ano – ne
 Žádáme o její zapůjčení ano – ne (od – do)

Potvrzujeme zájem o psaní kroniky projektu na společný web (to je předpoklad ke vstupu do projektu) ANO

Potvrzujeme zájem o vytvoření webu (organizátoři projektu mohou pomoci s vložením webové stránky do dané formy a umístit na stránku projektu) ANO

- + Certifikát: zasláním této předběžné přihlášky do projektu beru na vědomí, že účastníci – žáci mohou získat za účast na projektu certifikát. Účastníci jej obdrží pouze po splnění základních kritérií projektu (vytvoří vlastní webovou stránku na toto téma, dodají alespoň čtyřstránkový text do společné publikace a podklady pro panel, alespoň jednou svůj projekt veřejně a samostatně prezentují – je vhodné umožnit jim prezentaci před třídou, školou a pak na akcích, na které po dohodě zveme aktuální skupiny).

Informace o autorských právech:

Výstupy (web, panely, brožurky) jsou autorským dílem jednotlivých účastníků projektu (jde o školní skupinu zastoupenou vedoucím). Mohou obsahovat ve svém názvu slova Stopy totality, pokud svůj projekt od ostatních odliší názvem místním např. Stopy totality na Jihlavsku. Doporučujeme, aby měl vedoucí skupiny brzy po zahájení projektu souhlas zákonných zástupců jednotlivých účastníků s uveřejněním jména a fotografie autora a užitím autorského díla nebo jeho části pro projekt Stopy totality. Formuláře souhlasu a smlouvy zašleme na požádání. Projekt většinou trvá několik měsíců. Díky výstupům, zejména webovým stránkám, umístěným na stránkách školy (na našich stránkách je odkaz) lze v budoucnu v projektu pokračovat s dalšími ročníky nebo v okolních školách.

Občanské sdružení Zapomenutí je majitelem ochranné známky projektu Stopy totality.

Sdružení koordinuje putovní výstavu, vyhledává nové skupiny, komunikuje s nimi a vyhledává možnosti financování výstupů. Dodává dostupné metodické materiály. Zajišťuje možnosti prezentací na jednotlivých akcích, lektorskou a konzultační práci v místě.

Osvědčila se následující forma spolupráce:

- 1. Pod vedením učitele skupina pracuje na vlastním autorském díle (webu, panelu, výstavě, sborníku). Za tyto výstupy odpovídá vedoucí skupiny.**
- 2. Vedoucí projektu zasláním této přihlášky přihlásí svou skupinu do projektu.**

Do celonárodního projektu dodá stručnou ukázkou projektu (text 4–10 stran podle požadavku o. s. Zapomenutí), webovou stránku a jeden graficky zpracovaný reprezentativní plakát. Tato díla se na základě smlouvy o poskytnutí licence stanou součástí projektu Stopy totality.

Předpokládá se, že na všech materiálech bude uveden odkaz na projekt Stopy totality, který je koordinován o. s. Zapomenutí jako zastřešující organizací, včetně jeho log. Logo zašleme na vyžádání.

S podmínkami projektu předběžně souhlasím a přihlašuji skupinu (název školy) s projektem (pracovní název vašeho projektu) do projektu Stopy totality.

Jméno:

Škola:

E-mail:

Telefon:

Vyplněním alespoň bodů označených + a zasláním na e-mailové adresy výše uvedené budete zaregistrováni jako účastníci projektu Stopy totality.

Děkujeme a těšíme se na další spolupráci.

Marta Vančurová, Dana Gabařlová (o. s. Zapomenutí)

PRACOVNÍ LIST STOPAŘE (ŘEŠITELE PROJEKTU STOPY TOTALITY)

1) Máte ve svém bydlišti nějakou připomínku (pamětní desku) na lidi, kteří se vzepřeli komunistickému režimu? (Může se týkat náboženských např. představitelů, lidí odsouzených v padesátých letech.)

Pokud ano, desku vyfotťte, přihlaste se na blog na www.stopytotality.org podle manuálu, a zkuste ji na blog uložit s popiskem.

2) Existuje ve vašem okolí nemovitost, která byla zničena v průběhu znárodňování a dosud je ve špatném stavu?

Pokud ano, vyfotťte ji a uložte opět na blog na www.stopytotality.org s popiskem.

3) Znáte někoho ve svém okolí, kdo byl totalitou poznamenán a je ochoten o tom vyprávět? Můžete o tom napsat na blog zprávu?

Přihlásit na blog se můžete sami. Do blogu při přihlášení vždy uveďte název školy. V e-mailu by mělo být rozeznatelné vaše jméno. Pokud budou tyto podmínky splněny, potvrdíme váš vstup a budete moci přispívat.

4.) Vypráví se o popisované době ve vaší rodině? Pokud ano a pokud chcete, napište o tom na blog.

DOTAZNÍKY PRO ŽÁKY

A/ NA ZAČÁTKU PROJEKTU

Prosíme, odpovězte na otázky k projektu

- 1) Proč jsem se zapojil do projektu? (pokud v rámci běžné školní aktivity, popište prosím jaké).
- 2) Stihli jsme ve škole něco o poválečné historii Československa probrat? Co?
- 3) Víím něco o nástupu a průběhu minulého režimu z rodiny? Co?
- 4) Setkal(a) jsem se s něčím, co se přihodilo v našem městě v prvních letech socialismu?
- 5) Nebo s něčím, co se přihodilo vůbec v ČR nebo v Evropě, a kde? (Nebo obecně, viděli jste film nebo jste se setkali s nějakým člověkem, který o tom vyprávěl, nebo o tom bylo v televizi v nějakém pořadu, v hudbě, v umění?)

B/ NA KONCI PROJEKTU

Prosíme, odpovězte na otázky k projektu:

- 1) Změnilo se nějak to, co víím o padesátých letech, díky projektu Stopy totality?
- 2) Mohl(a) jsem se zeptat někoho z rodiny nebo širšího okolí příbuzných nebo přátel a chtěli o tom mluvit?
- 3) Jak postoj lidí ve vašem nejbližším okolí ovlivnil váš názor na toto období?
- 4) Setkal(a) jsem se v průběhu projektu s nějakými archivními dokumenty, regionálním tiskem apod. z tohoto období a ovlivnily nějak mé názory?
- 5) Které informace, zážitky, poznatky získané v průběhu projektu mi pravděpodobně utkví v paměti?

10. ZÁKLADNÍ PRINCIPY METODY ORÁLNÍ HISTORIE

Projekt *Stopy totality* zkoumá malé dějiny. Žáci pátrají v místních kronikách, archivech, dobovém tisku a zejména rozmlouvají s pamětníky nástupu totality v Československu. Při jejich výzkumu je zajímavá především to, co se odehrává nebo odehrálo v jejich nejbližším okolí, zpovídají své prarodiče, sousedy, rodáky ze své obce a okolí. Přitom využívají postupů vědeckého oboru nazývaného orální historie.

10.1 POJEM ORÁLNÍ HISTORIE A SMYSL VYUŽÍVÁNÍ TÉTO METODY

Orální historie je metoda výzkumu dějin, která využívá svědectví pamětníků, zaznamenává životní příběhy a uchovává tuto paměť dalším generacím. Ústně předávané příběhy, které si lidé vyprávějí o místě, kde žijí, o lidech, které potkali, o událostech, které zažili, přetrvaly generace. Tyto příběhy se dnes odrážejí v pověstech a legendách. Lidová pojmenování jako Čertova stěna, Šibeničák, Ke spravedlnosti a další nevznikla zcela náhodou. Odrážejí často dnes již zapomenuté události, i když v krajině místo černého lesa vystřídala pole a doba šibenic na vyvýšených místech pomínula. Zaznamenáníhodné události se však neodehrávaly pouze v dávné minulosti, stávají se i nám, přihodily se našim rodičům i prarodičům.

Jaká svědectví nám lidé mohou zanechat o době svého života? Možných odpovědí na tuto otázku existuje pravděpodobně celá škála. I když někteří třeba nezasáhli do tzv. velké historie, nemůžeme o nich říci, že by to byli lidé „bez dějin“, a do jejich životů se navíc ony velké dějiny často významně promítaly. Jejich pohled a vnímání okolního světa může naše poznání obohatit o vzpomínky na konkrétní lidské osudy, které bychom v písemných dokumentech nenašli. Je to příležitost k zachycení rozmanitosti životních příběhů, k další badatelské práci s těmito příběhy i k jejich zachování pro budoucnost.

10.2 JAK NALÉZT NARÁTORA?

Aby orálněhistorický výzkum mohl proběhnout, musí se jej vždy účastnit dvě strany – pamětník (nazývaný narátor), tedy „vypravěč“ životního příběhu, a tazatel, jehož úkolem je narátorovu výpověď zaznamenat. Děje se tak pomocí rozhovoru, který je pořizován na záznamové zařízení – nejčastěji diktafon, případně též kameru. Abychom pamětníka k tématu, které nás zajímá, vyhledali, můžeme se zkusit zeptat nejdříve rodinných příslušníků či známých, zda by o někom nevěděli. Můžeme se též obrátit na instituce a zájmové spolky, podat inzerát v místním tisku apod. Nalezení prvního narátora bývá zpravidla velmi nápomocné, neboť nám může poskytnout cenné kontakty při pátrání po dalších pamětnících. Pro oslovení narátora také můžeme sepsat dopis či e-mail, v němž představíme náš projekt a informujeme jej o záměrech našeho výzkumu.

10.3 PRŮBĚH ORÁLNĚHISTORICKÉHO ROZHOVORU

10.3.1 Příprava

Než se samotný rozhovor uskuteční, měl by se tazatel alespoň rámcově seznámit s obdobím, o němž bude řeč. Stejně tak by měl mít určité povědomí kupříkladu o regionu či regionech, k nimž měl narátor blízký vztah. Těsně před samotným nahráváním je třeba se přesvědčit, zda naše technika skutečně vydrží spolupracovat po celou dobu rozhovoru, tj. jestli máme dostatek volné paměti v diktafonu, jestli skutečně nahráváme a zda máme nabitou baterii, případně baterie náhradní.

10.3.2 Průběh rozhovoru

Setkání s narátory bývají nejméně dvě. První rozhovor by měl ponechat pamětníkovi co nejvíce volnosti – proto se mu také říká životopisné vyprávění. Rozhovor se může vést v chronologické linii, v takovém případě se zpravidla začíná otázkou k narátorově dětství, povolání rodičů apod. Pokud narátor není „rozeným vypravěčem“, je třeba mít v záloze připravené otázky, aby se rozhovor nezadrhl. Tazatel se musí na příběh stále soustředit, aby mohl v případě potřeby reagovat vhodnou navazující otázkou.¹ Při rozhovoru dle možností nepoužíváme otázky, na něž se obvykle odpovídá ano / ne, tedy otázek zjišťovacích. Hrozilo by nám pak, že budeme na nahrávce mluvit více než pamětník. Také hromadění několika otázek za sebou příliš nefunguje, narátor pak neví, na kterou dříve odpovědět, a k některým se pak nemusí dostat vůbec. Proto pokládáme otázku vždy jen jednu, a když ji narátor zodpoví, v horším případě zodpovědět nedokáže nebo nechce, položíme otázku další.

¹ Např.: „Říkala jste, že jste se narodila ve městě X. Jak na město v době vašeho mládí vzpomínáte?“

10.3.3. Formální stránka rozhovoru

Rozhovor by neměl trvat déle než cca 90–120 minut, abychom pamětníka příliš neunavili. Na počátku nahrávání se tazatel do záznamu představí, uvede jméno narátora, místo a datum natáčení a účel či název projektu, pro který se rozhovor pořizuje. Pak už probíhá samotné natáčení. Pokud máme nahraný první rozhovor, vypracujeme nedlouho po jeho skončení tzv. protokol o rozhovoru, do něhož si zaznamenáme shrnutí rozhovoru, případná přerušení rozhovoru či tematické okruhy, na něž bychom se chtěli blíže zaměřit během druhého rozhovoru.

Při druhém rozhovoru (a případných dalších setkáních) tazatel již zpravidla pokládá více otázek k tématům, které jej zajímají. Říkáme, že rozhovor je již více strukturovaný, tj. tazatel si na něj připraví konkrétnější spektrum otázek. Na začátku natáčení opět nezapomeňme uvést informace o místě, času a účelu nahrávání, včetně uvedení jmen tazatele i narátora. Po pořízení nahrávky si znovu vypracujeme protokol o rozhovoru, pokud již další setkání s narátorem není v plánu, shrneme si v něm, zda se nám podařilo získat odpovědi na okruhy, které jsme si pro interview vymezili. Můžeme se vydat do archivu, abychom získali další prameny k dané problematice. Rozhovor pak analyzujeme i na základě těchto pramenů, abychom jej mohli interpretovat – zasadit jej do souvislostí a nabídnout cesty k chápání narátorova životního příběhu (viz. vzorový protokol na konci textu).

10.3.3 Kde nejlépe rozhovor vést?

Pro co nejvyšší kvalitu zaznamenaného materiálu nám pomůže, když se rozhovor uskuteční v klidném prostředí bez dalších rušivých vlivů. Volbu místa bychom měli nechat na pamětníkovi, aby se v něm cítil co nejlépe. Rozhovor může probíhat u něj doma nebo ve škole. Při případném natáčení v kavárně, restauraci či jiném hlučnějším místě je třeba volit čas mimo návštěvní špičku (nejlépe pokud má zařízení oddělený salonek) a vynechat podniky s trvalou hlučnější kulisou. Také venkovní prostředí bývá plné cizorodých zvuků, které si ani nemusíme v běžných situacích uvědomovat. Proto se více hodí tišší, uzavřená místa. Pokud se nám podaří zajistit vhodné prostředí, ještě požádáme případné další osoby, aby v průběhu nahrávání do rozhovoru ne vstupovaly. Když se nám to přeci jen stane, raději nahrávání přerušíme.

10.3.4 Úskalí, která se mohou v průběhu rozhovorů objevit

Nikdy si nemůžeme být jisti, že náš výzkum proběhne bez problémů, spíše je třeba počítat s tím, že na některé dříve nebo později narazíme. Prvně bychom si měli ujasnit, že je třeba vůči narátorovi dodržovat zásady slušného vystupování. Ještě před začátkem nahrávání narátory seznámíme s cíli našeho výzkumu a vysvětlíme, proč nás sběr životních příběhů zajímá. Jestliže se nám stane, že by rozhovor odmítl, můžeme ještě zkusit jej přesvědčit, aby jej poskytl. Stává se, že narátoři uvádějí, že jejich život ničím „zajímavý“ nebyl, že jistě existují vhodnější osoby k poskytnutí rozhovorů. Pokud narátor odmítne svůj příběh vyprávět, respektujme jeho přání, má k tomu jistě své důvody.

Vedení rozhovoru už je na našich schopnostech – neměli bychom zapomínat na cíle výzkumu, které jsme si stanovili, a případnou „košatější“ výpověď doplnit otázkami, jež nás k cíli přivedou. Musíme si také uvědomit, že každá narátorka a každý narátor přikládali různým tématům rozdílný význam. Životní postoje lidí se liší a k jejich rozpoznání nám může dobře posloužit právě životopisné vyprávění. V nadsázce lze říci, že jestliže se nám někdo zmíní o svém nezájmu o politiku, jen těžko se pak při druhém interview lze ptát na postoj k výsledkům voleb před mnoha lety. Nad tím, proč si jeden narátor „pamatuje“ spíše pracovní život a své hobby a druhý například život rodinný, se můžeme zamyslet v naší analýze či interpretaci rozhovorů. V rozhovorech se také může stát, že s názory pamětníka nebudeme úplně souhlasit. Nedávejme nesouhlas najevo v průběhu rozhovoru a neprojevujme ve vztahu k narátorovi nějakou nadřazenost. Případné diskuse ponechme až na dobu po nahrávání.

10.3.6 Etika rozhovoru

Vzhledem k tomu, že pracujeme s obdobím nedávné historie, musíme přemýšlet i o určitých etických dopadech práce s pamětníky. Především pamatujme na to, že narátory seznámíme s tím, jakým způsobem budeme s natočeným materiálem dále pracovat. Abychom např. nesdělovali, že nám rozhovor bude sloužit jen pro soukromé potřeby, pokud bychom jej zamýšleli publikovat. Může se zdát, že se jedná o banální starosti, avšak jde jednak o literu zákona, jednak o ochranu citlivých údajů narátora i lidí, kteří jsou v rozhovoru zmíněni. Měli bychom být schopni zformulovat a předložit tyto naše záměry písemně a poskytnout je narátorovi k podpisu.² Hovoříme o procesu tzv. autorizace výpovědi. Pokud bychom chtěli využít natáčení na kameru, je třeba s tímto záměrem pamětníky seznámit. Ne všichni budou s touto formou natáčení souhlasit, v tom případě se raději uspokojíme s nahráváním na diktafon.

² Při školních projektech poprosme o formulaci autorizačního protokolu (či smlouvy o poskytnutí práv) vyučujícího. Tento proces je velmi důležitý – narátor si může kupříkladu stanovit časový úsek, kdy rozhovor nebude smět být zveřejněn.

10.3.7 Přepis a redakce rozhovorů

Ještě než budeme považovat orálněhistorický materiál za uzavřený, měli bychom jej přepsat a v případě publikace pro širší veřejnost podrobit i další redakci. Textový přepis bývá jednou z nejpracnějších částí výzkumu. Vypracovává se doslovně a navíc skoro přesně v podobě, jak rozhovor proběhl.³ Umožňuje nám lépe se v nahraném materiálu orientovat a v případě, že by nahrávka kupříkladu poškodila, zůstala by nám „stopa“ rozhovoru alespoň v této formě. Je důležité, aby v tomto procesu znovu tazatel spolupracoval s pamětníky. Přinejmenším část přepisu by si měl vyzkoušet každý zájemce o metodu orální historie. Pro vlastní přehlednost je vhodné, abychom si v takových případech vypracovali formou poznámek přehled důležitých událostí s poznamenáním časového úseku, v němž se v nahrávce vyskytují.

Pokud z našeho výzkumu budeme publikovat kupříkladu článek, nebudeme samozřejmě z prostorových důvodů moci otisknout celý rozhovor. Vhodným způsobem jej tedy upravíme. S tím se však pojí i nebezpečí, že se nám „podaří“ nevědomky změnit kontext původní výpovědi narátora. Ten se pak může velmi divit, co nám sdělil, ačkoliv to tak vlastně ani nemyslel. Proto je vhodné, pokud ještě před zveřejněním naší práce narátora upozorníme na to, jaké části jeho výpovědi bychom chtěli publikovat. Rovněž bychom měli narátora informovat ohledně využití dokumentů z rodinného archivu.

10.3.8 Analýza, interpretace a archivace rozhovorů

Analýzou a interpretací se znovu vrátíme k pořízeným rozhovorům. Tyto postupy slouží k tomu, abychom těmto „syrovým“ materiálům dodali celistvou podobu. Při výzkumech se mohou objevit otázky, na něž musíme hledat odpovědi v jiných pramenech. Můžeme využít dokumenty z archivů, kontaktovat odborníky, kteří se našim otázkám věnují dlouhodobě atd. Můžeme si vytvořit různé tematické množiny (kategorie) událostí a časových celků, o nichž nárotoři hovořili. Také se zamyslíme nad svými pocity z rozhovorů, zkusíme si zhodnotit, jak na nás vlastně nahraný materiál působí. To jsou některé z úkolů analýzy, která ale neslouží jako prostředek k odhalování „chyb“ v narátorově vyprávění. Naopak – nezapomeňme, že rozhovor je nahráván vždy v určitém dobovém kontextu, který ovlivňuje mnoho faktorů. Samotný obsah rozhovoru je vždy (ač v každém rozhovoru v rozdílném poměru) formován tazatelem i narátorem.

S pomocí analýzy a následné interpretace bychom si tedy měli na naše otázky umět odpovědět. Interpretovat rozhovory však budou moci i další zájemci, kteří se o danou problematiku budou zajímat třeba o mnoho let později. Aby se k výsledkům práce jiných badatelů mohli dostat, je dobré uvažovat o vhodné archivaci, aby nedošlo ke ztrátě dat. Nahrávky i další náležitosti výzkumu se mohou stát součástí různých archivů či institucí, které mají k tomuto účelu vhodné zázemí.

10.3.9 Práce s archivem

Pro ověření informací nabytých při rozhovorech je vhodné navštívit archiv. Bádat můžeme v pražském Národním archivu, dále v oblastních archivech (pod které spadají okresní archivy, na Moravě pak funkci oblastních archivů vykonávají Moravský zemský archiv v Brně a Slezský archiv v Opavě), městských archivech, specializovaných archivech a archivech různých institucí (Český rozhlas, Česká televize, Národní muzeum atd.), podnikových archivech.⁴ Pro bádání v dějinách po roce 1948 nám může být nápomocen Archiv bezpečnostních složek, na jehož webových stránkách je možné zadat jméno a datum narození osoby a zjistit tak, zda se ve vyšetřovacích spisech či svazcích Státní bezpečnosti dané jméno vyskytuje.⁵ Poté zašleme archivu badatelskou žádost a vyčkáme, až přijde odpověď, že jsou materiály připraveny ke studiu. Archiválie studujeme v badatelské, pokud jsou k dispozici v elektronické formě, můžeme si je nechat převést na CD či DVD nosič. Podmínky případného zveřejnění výstupů s využitím archiválií je vhodné s daným archivem konzultovat.

10.3.10 Dokumenty z rodinného archivu

Dokumenty z rodinného archivu jsou také cenné zdroje pro orální historii. Proto pro doplnění našeho bádání můžeme pracovat i s dokumenty pamětníků, které bychom v žádném veřejném archivu nenašli. Jedná se kupříkladu o fotografie, různé listiny a další materiály, jež se týkají životních příběhů narátorů a prostředí, v němž žili. Nad těmito dokumenty si můžeme domluvit zvláštní setkání již po natočených rozhovorech, protože tak již tazatel bude spíše znát pozadí událostí, k nimž se vážou. Pokud s tím narátor bude souhlasit, můžeme si dokumenty skenovat či vyfotografovat, případně si k nim nahrát i komentář. Pokud nahráváme na diktafon, můžeme narátora požádat o svolení k jeho vyfotografování.

3 Včetně zcela doslovného přepisu slov, jak je slyšíme (to je důležité kupříkladu v případě, když se ve výzkumu zaměřujeme na slang, nářečí atd.), tj. píšeme „Já sem“ místo „Já jsem“ apod. Existuje pak speciální vzor znaků pro textové zaznamenávání emocí, delších přestávek v projevu apod. Není ale nutné zaznamenávat např. všechna tzv. výplňková slova (jako, vlastně...). Můžeme je zaznamenat tam, kde dokreslují narátorův slovní projev.

4 Seznam archivů je možné nalézt např. na stránkách České archivní společnosti: Cit 25. 4. 2013. Dostupné z [www: http://www.cesarch.cz/archweby.php](http://www.cesarch.cz/archweby.php).

5 Jedná se o možnou přítomnost ve vyšetřovacích spisech StB, nikoliv o důkaz podpisu spolupráce.

11. MOŽNÝ POSTUP ORÁLNĚHISTORICKÉHO VÝZKUMU

- Stanovení tématu výzkumu
- Hledání narátorů
- Příprava na první rozhovor
- První rozhovor – životopisné vyprávění
- Zpracování protokolu o rozhovoru, přepis prvního rozhovoru
- Druhý rozhovor – interview
- Vypracování protokolu a přepisu druhého rozhovoru
- Setkání nad dokumenty narátora (může proběhnout i dříve)
- Redakce rozhovorů
- Analýza a interpretace pořízeného materiálu⁶
- Konkrétní výsledek výzkumu (článek, publikace, dokument, výstava atd.)
- Archivace

12. PROTOKOL O ROZHOVORU

PRVNÍ ROZHOVOR S NARÁTOREM XY

Název projektu: Stopy totality na Kladensku

Narátor: pan Svatozář Pamětník, narozen roku 1942 v Kladně

Tazatel: Jaroslav Zvědavý

Datum konání rozhovoru: 6. 12. 2012

Místo konání: Byt tazatele, Kladno

Stručná charakteristika průběhu rozhovoru:

První rozhovor s panem Pamětníkem se uskutečnil v bytě tazatele. Tazatel se s narátorem znal již z dřívějšíka, rozhovor probíhal v uvolněné atmosféře. Rozhovor měl formu životopisného vyprávění, narátor hovořil, jen období, kdy jeho otec začal mít problémy kvůli svým politickým postojům a pana Pamětníka kvůli tomu šikanovali ve škole, se jej emociálně dotklo a vyžádal si pauzu. Jeho vyprávění nepostrádalo smysl pro humor. V první části narátor vzpomínal na dětství, rodiče a sourozence, školní docházku, vyučení a vojenskou službu. Po absolvování vojenské služby narátor krátce nastoupil ke stavebnímu podniku, poté pracoval jako řidič služebního vozu. Kvůli proměnlivé pracovní době se po nějakém čase do stavebního podniku opět vrátil. Pracoval zde dalších 20 let, než jej ze zdravotních důvodů opustil. V 80. letech odešel do obce ve středních Čechách, kde nastoupil do místního JZD. Tazatel se dále mj. zajímal o transformaci zemědělského družstva i proměnu ekonomické struktury regionu v první polovině 90. let.

Rozhovor se skládá ze dvou nahrávek, narátor cca po 20 minutách požádal o pauzu na krátké občerstvení, tazatel proto nahrávání přerušil. Dále již nebyl průběh rozhovoru přerušován, na diktafon bylo celkem natočeno cca 100 minut materiálu. Pro druhý rozhovor tazatel již předpokládá strukturovanější průběh, zacílený zejména na situaci v padesátých letech, rodinný život narátora a trávení volného času.⁷

Stručný obsah rozhovoru (zde mohou být uvedeny krátké ukázky z textu rozhovoru):

„A v roce 54 jsem vyšel ze základní školy a vzhledem k tomu, že můj otec dělal v letecké továrně a pořád jako tak nějak ho držela tradice řemesla, protože byl vyučený strojní zámečnick a dost si na tom zakládal. Takže otec usoudil, že teda půjdu v jeho šlépějích.“

„Kladno bylo známý tím, vždycky se říkalo „rudé Kladno“. Nakonec i z vlastní zkušenosti můžu říct, že v době, v té normalizační době mělo Kladno své výhody a specifika díky hutnictví a hornickému průmyslu, že třeba pro zajímavost první reprízy než šly do kina Alfa do Prahy, tak se promítaly na Kladně v tamějším klubu jako premiéry tehdejších filmů. Jakýkoliv nedostatkový zboží bylo první vždycky na Kladně, takže se stávalo, že v té době se jezdilo nakupovat třeba do Kladna maso nebo do obchodních domů.“

6 Některé projekty se zaměřují na sběr a archivaci pořízeného materiálu a analýzy a interpretace nevyužívají.

7 Protokol může být zpracován i jinak – např. s větším důrazem na emocionalitu v rozhovoru apod.

D) HISTORICKÁ ČÁST

13. VÝVOJ A VYBRANÉ ASPEKTY NEDEMOKRATICKÉHO REŽIMU V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1948 AŽ 1960

Jaroslav Vaňous, *Fakulta humanitních studií UK v Praze, Pracoviště Orální historie – Soudobé dějiny*

13.1 PŘEDÚNOROVÉ OBDOBÍ

Abychom mohli pochopit vývoj v Československu po roce 1948, je třeba zmínit krátké období mezi lety 1945 a 1948. Tehdy se z geopolitického hlediska ČSR ocitla ve zcela jiné Evropě než před druhou světovou válkou. Dosavadní délka hranice s německým územím se značně snížila vlivem posunu polského území až k řece Odře. Německo bylo společně s Rakouskem rozděleno do okupačních zón. Tuto novou situaci se snažila reflektovat i zahraniční politika ČSR. Československá diplomacie zamýšlela vybudovat koncepci tzv. „mostu mezi Východem a Západem“, vliv ve střední a východní Evropě však měl napříště připadnout Sovětskému svazu.⁸ První věty tzv. Košického vládního programu z roku 1945 hovoří o vítězné cestě Rudé armády a velkém spojení SSSR, který umožnil návrat prezidenta republiky na osvobozené území Československa a vytvoření nové vlády.⁹ Mezinárodněpolitická pozice ČSR v poválečné Evropě se na stránkách deníku Komunistické strany Československa, Rudého práva, prezentovala mj. takto: „*Bez nejužšího spojení se Sovětským svazem můžeme dojít jen na cestu nového Mnichova, kdy opravdu nebudou ulice našich měst stačit k tomu, aby byly vydlážděny českými lebkami, jak je to slibováno odcházejícími Němci... Kdokoli toto spojení ohrožuje, je nejhorším škůdcem našeho národa a státu.*“¹⁰ SSSR bylo Československem odstoupeno území Podkarpatské Rusi. Vzhledem k odsunu převážné většiny československých Němců se rovněž výrazně proměnilo etnické složení státu i sociální struktura pohraničních oblastí.

Vývoj v obnovené ČSR významně ovlivnily právní normy souhrnně označované jako dekrety prezidenta republiky.¹¹ V květnu roku 1945 byly vydány dekrety o zavádění národní správy na majetek osob německé a maďarské národnosti a nespolehlivých osob, v červnu následoval výnos o konfiskaci a rozdělení jejich pozemkového majetku, takto se vytvořily předpoklady pro pozemkovou reformu a osidlovací politiku.¹² Z hlediska pozice národnostních menšin byl dále důležitý zejména *Ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 2. 8. 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské.*¹³ Tato norma znamenala ztrátu československého státního občanství pro většinu příslušníků německé a maďarské menšiny na území ČSR, ale i pro Čechy a Slováky a příslušníky jiných slovanských národů, „*kterí se v době zvýšeného ohrožení republiky ucházeli o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž k tomu byli donuceni nátlakem, anebo zvláštními okolnostmi.*“¹⁴ K dalším významným dekretům patřily například tzv. retribuční dekrety, jež položily základ pro činnost mimořádných lidových soudů. Dekrety též nastavovaly hospodářskou politiku státu – na jejich základě došlo k znárodnění bankovních ústavů, dolů a klíčových průmyslových podniků.

Pod kontrolou KSČ, respektive KSS, se po roce 1945 nacházela klíčová ministerstva vnitra, informací, financí a zemědělství, mezi lety 1945 a 1946 též ministerstvo školství a osvěty. Na ministerstvu národní obrany se do jisté míry mohli komunisté opírat o generála Ludvíka Svobodu, formálně nestraníka. KSČ/KSS navíc držela silné pozice v dalších organizacích, především pak v Ústřední radě odborů, v jejímž čele stál pozdější prezident Antonín Zápotocký. Ve stranickém systému ČSR oproti předmnichovskému období absentovalo několik významných politických sil. Zejména neobnovením Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu – tedy agrárníků – ztratilo mnoho zemědělců záhybný politický bod a hledalo nové politické ukotvení. O takto uvolněný voličský potenciál se přirozeně ucházely zbylé politické strany.¹⁵ V květnových parlamentních volbách roku 1946 se ukázalo, že z nového uspořádání dokázala nejlépe těžit KSČ, která v rámci českých zemí

8 KOSATÍK, Pavel – KOLÁŘ, Michal: Jan Masaryk; Pravdivý příběh. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 227.

9 Tzv. Košický vládní program byl přijat v dubnu roku 1945 a představoval základní dokument pro politický, kulturní i ekonomický vývoj obnoveného Československa. Program prvé domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Praha: Ministerstvo informací, 1945.

10 Kolektiv autorů: Tři roky; Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 – 1948, svazek II. Praha: Melantrich, 1991, s. 328–329.

11 Emanuel Mandler upozorňuje, že jen cca dvacet z celkového počtu 143 dekretů prezidenta republiky obsahuje „normy politické, mocenské či právní povahy“. Viz: MANDLER, Emanuel: Benešovy dekrety. Proč vznikaly a co jsou. Praha: Libri, 2002, s. 13

12 ČAPKA, František: Dějiny zemí Koruny české v datech. Praha: Libri, 1999, s. 716, 718.

13 Ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 2. srpna. 1945 č. 33/1945 Sb. o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. Cit. 11. 7. 2012. Dostupné z [www: http://www.psp.cz/docs/laws/dek/331945.html](http://www.psp.cz/docs/laws/dek/331945.html).

14 Ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 2. srpna. 1945 č. 33/1945 Sb. o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. Cit. 11. 7. 2012. Dostupné z [www: http://www.psp.cz/docs/laws/dek/331945.html](http://www.psp.cz/docs/laws/dek/331945.html).

15 Povolennými politickými stranami byly v českých zemích Československá strana národně socialistická (ČSNS), Československá strana lidová (ČSL), Československá strana sociálně demokratická (ČSSD), Komunistická strana Československa (KSČ), na Slovensku pak Demokratická strana (DS), Komunistická strana Slovenska (KSS), od roku 1946 též Strana práce a Strana svobody.

získala 93 mandátů z 231 rozdělovaných. Na Slovensku ovšem zvítězila Demokratická strana, jejíž volební výsledek překročil 60 % hlasů, Komunistická strana Slovenska obdržela „jen“ 30 % hlasů.

V dubnu roku 1947 vyhlásilo ministerstvo zemědělství ústy ministra Júlia Ďuriše (KSS) tzv. Hradecký program, jenž měl dále revidovat a prohloubit dosud prováděné pozemkové reformy. Program se opíral o klíčové zemědělské zákony z roku 1946 a vytyčil heslo „Půda patří těm, kdo na ní pracují“.¹⁶ Československé zemědělství v následujících měsících postihlo katastrofální sucho, země měla problémy se zásobováním. Vážně se zhoršil zdravotní stav prezidenta Beneše, jehož postihla mozková příhoda, z níž se již nikdy zcela nezotavil.¹⁷ Dne 10. července 1947 vláda odvolala účast ČSR na konferenci v Paříži, jejímž cílem byla jednání o účasti evropských států na tzv. Marshallově plánu pro obnovu hospodářství evropských zemí. Sovětský svaz tak významně posílil svůj geopolitický vliv ve střeoevropském regionu. V zahraniční politice nabyl rozhodující úlohu právě fakt poválečného rozdělení Evropy na zájmové sféry jednotlivých velmocí, SSSR si střeoevropské „satelity“ začal připoutávat stále pevněji pod svá mocenská křídla.¹⁸ Pilíře možného „mostu mezi Východem a Západem“ se hroutily.

Letní sucho roku 1947 a následné problémy v zemědělství přiměly KSČ/KSS k prosazování zvláštní, tzv. milionářské dávky (která by ztráty zemědělcům kompenzovala), ministr zemědělství Ďuriš opakovaně navrhoval další verze pozemkové reformy a občanské strany (především Československá strana národně socialistická) si začaly uvědomovat, že pokud chtějí tomuto tlaku čelit, budou muset hlouběji spolupracovat. Dne 5. září byl komunistický návrh většinou ministrů zamítnut.¹⁹

Dne 10. září 1947 byly třem ministrům československé vlády (Prokop Drtina, Petr Zenkl, Jan Masaryk) adresovány balíčky s nástražným výbušným systémem, které se jen náhodou podařilo včas zajistit.²⁰ Tato událost vešla ve známost jako tzv. krčmaňská aféra a stopy vedly ke členům KSČ na Olomoucku. Dne 14. září 1947 prezentoval slovenský pověřenec vnitra Mikuláš Ferjenčík zprávu vypracovanou orgány Státní bezpečnosti, na jejímž základě byl na Slovensku zajištěn větší počet osob podezřelých z „protistátního spiknutí“. Charakter tohoto materiálu odpovídal strategii KSČ/KSS z předchozích měsíců. „Spiknutí“ měla využít slovenská emigrace spojená s někdejší Tisovým režimem k hospodářské, politické a vojenské špionáži.²¹ Obdobná obvinění se objevila rovněž v dalších státech střední a východní Evropy, které ležely v sovětské sféře vlivu. Jednotlivé národní komunistické strany od září roku 1947 svůj postup koordinovaly v rámci společného orgánu Informbyra, jehož první zasedání se uskutečnilo právě v tomto měsíci v krkonošském městečku Szklarska Poręba na polsko-československém pomezí.²² Tehdejší generální tajemník ÚV KSČ Rudolf Slánský na této ustavující schůzi tlumočil ostatním komunistickým stranám plán řešení situace na Slovensku a mimo jiné uvedl, že koaličním partnerům v Národní frontě byly předány materiály o „protistátních rejdech“ s návrhy opatření proti „reakčním živlům“ ve slovenské Demokratické straně a rovněž požadavek, aby zkompromitovaní členové Sboru pověřenců byli odvoláni centrální vládou.²³ Českoslovenští komunisté byli na zasedání upozorněni, že by měli více reflektovat rozdělení světa do dvou odlišných ideologických táborů.²⁴ Toto „spiknutí“ mělo mj. zahrnovat vysoce postavené funkcionáře slovenské Demokratické strany. Vyhrčená situace na Slovensku nakonec vedla k demisi Sboru pověřenců a jeho personální obměně zejména v neprospěch DS.²⁵ V souvislosti se zatýkáním osob spojených s „protistátním spiknutím“ se již v této době objevila svědectví o fyzickém týrání vyslýchaných orgány Státní bezpečnosti. KSČ se nakonec podařilo na podzim návrh milionářské dávky prosadit, byť s určitými úpravami.

13.2 ÚNOROVÉ UDÁLOSTI

Na sklonku roku 1947 politické napětí v ČSR dále sílilo, a to mimo jiné v souvislosti s očekávanými parlamentními volbami, které se měly uskutečnit v květnu roku 1948. Dne 15. ledna 1948 vystoupil v Brně ministr informací Václav Kopecký (KSČ) a konstatoval: „*Situace se vyvinula tak daleko, že budeme muset volat po národní*

16 ČAPKA, František: Dějiny země Koruny české v datech. Praha: Libri, 1999, s. 730

17 RIPKA, Hubert: Únorová tragédie; Svědectví přímého účastníka. Brno: Atlantis, 1995, s. 98

18 Ještě na počátku roku 1947 zaujímal SSSR až sedmé místo mezi hlavními obchodními partnery ČSR. Viz: RUPNIK, Jacques. Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci. Praha: Academia, 2002, s. 221.

19 RIPKA, Hubert: Únorová tragédie; Svědectví přímého účastníka. Brno: Atlantis, 1995, s. 99–100

20 Viz např. DVOŘÁKOVÁ, Zora: Smrt pro tři ministry. Třebíč: Akcent, 2000.

21 Kolektiv autorů: Tři roky; Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 – 1948, svazek III. Praha: Melantrich, 1991, s. 278; LETZ, Róbert: Slovensko v rokoch 1945 – 1948; Na ceste ku komunistickej totalite. Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994, s. 55

22 Informbyro bylo mezinárodním sdružením komunistických stran navazující na činnost Kominterny.

23 KAPLAN, Karel: Pět kapitol o Únoru. Brno: Doplněk, 1997, s. 234.

24 TIGRID, Pavel. Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu. Praha: Odeon, 1990, s. 228.

25 Sbor pověřenců byl slovenským autonomním exekutivním orgánem, jeho pravomoci však byly postupně omezovány.

*frontě poněkud nového, obrozeného vydání. Musí se v ní ujmout vedení nové garnitury, živly levé, pokrokové a socialistické, které chtějí národ vést kupředu a které mají kladný poměr k socialistickým snahám...*²⁶ V dalším vývoji situace se již ohlašoval nástup dominantní moci komunistické strany v ČSR. Krizové události inicioval rozkaz zemského velitele Sboru národní bezpečnosti, jímž mělo dojít k přemístění nekomunistických pražských obvodních velitelů SNB. Ministr vnitra Václav Nosek (KSČ), jenž byl vládou pověřen toto nařízení revidovat, tak neučinil. Dne 20. února tedy přikročilo dvanáct ministrů za národní socialisty, lidovce a slovenské demokraty k akci a podalo demisi s cílem možného jmenování přechodného kabinetu odborníků, který by ČSR přivedl k předčasným parlamentním volbám.

Ministři za ČSSD ani nestranický ministr Jan Masaryk tento krok nepodpořili, demisionující ministři se tak nacházeli v menšině. Dne 25. 2. byla jmenována nová vláda „obrozené“ Národní fronty s premiérem Klementem Gottwaldem. Tím se navenek zdánlivě legitimizoval postup KSČ/KSS, zároveň ale již docházelo k vytváření sítě tzv. akčních výborů Národní fronty, složených ze zástupců KSČ a masových organizací pod jejím vlivem. Úkolem těchto akčních výborů bylo zbavení funkce a vlivu osob, u nichž se dal předpokládat nesouhlas s nastupujícím režimem.

Bezprostředně po únorovém převzetí moci začala cílená kampaň směřující k likvidaci samostatnosti nekomunistických politických stran a podřízení jejich zbytků nové moci. Zatímco sociální demokracie podstoupila cestu „dobrovolného“ sloučení s KSČ, ČSNS (později přejmenovaná na Československou stranu socialistickou), Československá strana lidová, Demokratická strana (od března 1948 jako Strana slovenské obrody) a Strana svobody existovaly nadále a jejich pozice v novém politickém systému odpovídala roli satelitních stran. Jednalo se tedy o naprostou podřízenost ve vztahu ke KSČ. V březnu 1948 došlo ke schválení nových zemědělských zákonů, které navazovaly na linii Hradeckého programu z předchozího roku. Zanedlouho následovalo i přijetí legislativy týkající se dalšího znárodnění. Květnové parlamentní volby proběhly již na bázi nesoutěživého systému jednotné kandidátní listiny. Volby spolu s přijetím nového ústavního textu (tzv. Ústavy 9. května), rezignací prezidenta Edvarda Beneše a jeho nahrazením Klementem Gottwaldem představovaly symbolickou tečku za krátkou érou poválečné „lidové demokracie“. Tento pojem měl v následujících měsících a letech nabýt zcela odlišného významu.

13.3 ETABLOVÁNÍ HEGEMONNÍ VLÁDY KSČ V ČESKOSLOVENSKU

Únorem 1948 začalo tzv. zakladatelské období socialistické diktatury, jež v sobě neslo výrazný průnik rysů totalitního vládnutí do politického systému a společnosti jako takové.²⁷ Nový režim usiloval o úplné ovládnutí všech mocenských struktur v Československu, k čemuž využíval rozsáhlé represivní prostředky. V prvních měsících se ještě mohlo zdát, že Československo nebude kopírovat sovětské metody a že vývoj v únorových dnech byl jen výjimečnou situací, což ostatně premiér Gottwald v březnu 1948 osobně sdělil dosud úřadujícímu prezidentu Benešovi. Ve stejné době však již stály před soudem osoby spojené s tzv. „protistátním spiknutím“ na Slovensku z podzimu předchozího roku. Mnoho někdejších vrcholových politiků bylo na útěku, ministra zahraničí Jana Masaryka našli mrtvého pod okny jeho bytu v Černínském paláci. V létě roku 1948 se uskutečnil XI. všesokolský slet, který společně se zářijovým pohřbem Edvarda Beneše znamenal poslední větší manifestační vystoupení občanů ČSR proti novému režimu. Ten již začal připravovat legislativní podklad pro budoucí tvrdou represivní politiku. Dne 8. 10. 1948 schválilo Národní shromáždění zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Tento zákon, který formálně navazoval na legislativní normu na ochranu republiky z roku 1923, se stal jedním z hlavních prostředků uplatňování bezpráví v Československu v tomto období.²⁸ Symptomatické se stalo jeho cílené uplatňování vůči režimu nepohodlným osobám. Zákon umožňoval udělování vysokých trestů odnětí svobody, včetně trestu smrti. Dále mohly být na jeho základě udělovány peněžité pokuty, odebírána občanská práva a konfiskován majetek. Specifickou formu represe představovala také zákonná norma č. 247/1948 Sb. z 25. října, týkající se táborů nucené práce. Tato norma, jež symbolicky vstoupila v platnost 17. listopadu 1949, sice umožňovala udělení maximální výše trestu „jen“ v délce dvou let, avšak k jeho uplatnění nebylo třeba řádného soudního řízení.

Počet členů komunistické strany začal bezprostředně po únoru 1948 masivně narůstat, přibývalo na milion nových straníků (někteří přišli ze sociální demokracie, která se s KSČ sloučila), a tak se KSČ na přelomu let 1948/1949 stala s více než dvěma miliony členů v poměru k počtu obyvatel nejpočetnější komunistickou

26 Kolektiv autorů: Tři roky: Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 – 1948, svazek III. Praha: Melantrich, 1991, s. 552.

27 Dle Karla Kaplana skončilo toto zakladatelské období rokem 1953. Viz např.: KAPLAN, Karel: Proměny české společnosti 1948–1960. Praha: ÚSD AV ČR, 2007, s. 31.

28 Plné znění zákona viz: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon231-232-1948.pdf>, cit. 29. 7. 2012.

stranou na světě.²⁹ Počet členů ostatních povolených politických stran naopak strmě poklesl. V lednu roku 1949 vstoupilo Československo do Rady vzájemné hospodářské pomoci, tedy mezinárodní obchodní organizace, zpočátku sdružující Sovětský svaz a státy střední a východní Evropy v jeho zájmové sféře (Bulharsko, Rumunsko, Polsko, Maďarsko, od roku 1950 NDR). Později do ní přistoupily i některé rozvojové socialistické státy mimo Evropu. V únoru 1949 byl přijat zákon o jednotných zemědělských družstvech (JZD), jeden z pilířů kolektivizace zemědělství, procesu, jehož výsledek přinesl konec soukromého zemědělského hospodaření v Československu. Kolektivizace zemědělství byla v následujících letech spojena s rozsáhlou perzekucí soukromých zemědělců – tzv. kulaků či vesnických boháčů, jak je tehdejší propaganda označovala. V samotném textu zákona o JZD je ostatně pojem vesnický boháč zmíněn: „*Zemědělské družstevnictví bylo však postupně ovládnuto vesnickými boháči, kteří je zneužívali ve svůj prospěch, a tak zemědělská družstva nemohla rolnickému lidu přinést to, co jejich zakladatelé od nich očekávali. Jednotné zemědělské družstvo, které má za účel sjednotit veškerý družstevní život na vesnici, je naproti tomu nyní budováno na lidových a demokratických zásadách, které zaručují, že toto družstevní hnutí bude sloužit malým a středním rolníkům a ostatnímu pracujícímu lidu. Jeho posláním je, aby pomáhalo rolníkům ke zvelebení zemědělské výroby, k plnění pětiletého plánu v zemědělství a působilo ke zvýšení sociální a kulturní úrovně venkova.*“³⁰

13.4 PRVNÍ POLOVINA PADESÁTÝCH LET – OBDOBÍ ROZSÁHLÉHO UPLATŇOVÁNÍ STÁTNÍHO TERORU A VÝRAZNÉ SPOLEČENSKÉ PROMĚNY ČESKOSLOVENSKA

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let začalo tedy Československo vykazovat do značné míry rysy politického systému s totalitními prvky. Tuto linii potvrdil i IX. sjezd KSČ v květnu 1949, kde prezident Gottwald konstatoval, že v rámci transformace státu v nový typ „socialistické demokracie“ bude třeba eliminovat potenciální opoziční tendence.³¹ O měsíc později byl na dvoře věznice Plzeň-Bory popraven někdejší velitel mise Československé armády v SSSR a nositel sovětských vyznamenání generál Heliodor Píka, jemuž byla vnitropolitická situace Stalinovy éry dobře známa. Státní teror postihl rozsáhlé vrstvy společnosti – příslušníky inteligence, studenty vysokých škol, členy rozličných církevních společenství, bývalé podnikatele či soukromé hospodářící zemědělce. Na přelomu let 1949/1950 se v malé obci Čihošť v okrese Ledec nad Sázavou odehrál tzv. čihošťský zázrak, při němž mělo dojít k opakovanému vychýlení křížku na oltáři tamního kostela směrem na západ. Tamní farář P. Josef Toufar byl zatčen a po krutých výsleších Státní bezpečností 25. února 1950 zemřel.³² Režim v této době proticírkevní a také protivatikánskou rétoriku zesílil a pozatýkal několik čelných představitelů mužských řeholních řádů, s nimiž ve velikonoční době vedl veřejný politický monstrproces. Ústřední výbor KSČ přijal usnesení o realizaci tzv. akce K (Kláster), na jehož základě v dubnu roku 1950 uzavřel mužské kláštery a duchovní internoval v několika klášterech v pohraničí a také v želivském klášteře na Českomoravské vrchovině.³³ První fáze v noci ze 13. na 14. dubna směřovala proti nejpočetnějším řádům – františkánům, jezuitům či premonstrátům. Druhá fáze následovala o čtrnáct dní později. Internace duchovních trvala několik let, někteří putovali do táborů nucených prací, respektive k pomocným technickým pracím. O několik měsíců později se represivní akce dotkla ženských klášterů. V tomto případě nedošlo k tak radikálnímu postupu, neboť si státní moc netroufla úplně zrušit ženská řeholní společenství, snažila se však řádové sestry izolovat od společnosti.³⁴ Na Slovensku pak v rámci tzv. akce P ochromila řeckokatolickou církev a včlenila ji do církve pravoslavné.

V prvních letech po roce 1948 přistoupila KSČ v rámci neutralizace potenciální opozice k rozsáhlým politickým procesům. Byl zřízen tzv. státní soud, jenž vynášel rozsudky v desítkách vykonstruovaných politických procesů.³⁵ V tomto směru se využívalo zkušeností ze Sovětského svazu, odkud do Československa přijeli vyškolení poradci. Sovětských poradců se ostatně využívalo v mnoha dalších oblastech – v hospodářské sféře, státní správě či armádě. Jejich odpovědnost byla primárně vůči sovětským nadřízeným organům, ačkoliv mzdu pobírali z prostředků československého státu.³⁶ Státní soud vynesl celkem 232 rozsudků smrti, z nichž 178 bylo vykoná-

29 RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2010, s. 75.

30 Cit. dle: BOUDNÁ, Sabina: Obec Lovčičky v procesu kolektivizace a organizace zemědělské velkovýroby. Diplomová práce na Filozofické fakultě MU v Brně, 2009, s. 15

31 Hovořil mj. i o potřebě postupného provádění zákona o JZD a izolace „vesnických boháčů“. Viz: Kolektivizace českého venkova. Cit: 1. 8. 2012. Dostupné z [www: http://www.bbc.co.uk/czech/specials/918_omnibus_farms/page3.shtml](http://www.bbc.co.uk/czech/specials/918_omnibus_farms/page3.shtml)

32 Více k případu viz např.: DRAŠNER, František: Čihošťský zázrak. Praha: Libri, 2002.

33 Více k akci K např.: Akce K – likvidace klášterů v roce 1950: Dokumenty a přehledy 1. a 2. část. Praha: ÚSD, 1993; VLČEK, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948–1964. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004; MAIXNEROVÁ HORÁKOVÁ, Šárka: Hoří dešť aneb Zpráva o „Akci K“, noci ze 13. na 14. dubna 1950, kdy měl být internován Bůh. Praha: Vyšehrad, 2010.

34 Také tisíce řeholnic však byly internovány, některé musely pracovat v průmyslových závodech, výjimkou nebylo ani věznění.

35 Znění zákona č. 232 o státním soudu viz: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon231-232-1948.pdf>, cit. 7. 8. 2012.

36 RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2010, s. 81.

no. Veřejné politické monstrprocesy probíhaly podle určitého scénáře, jednalo se o jakési zastrašující propagandistické divadlo. Obžalovaní se museli naučit výpověď nazpaměť, v opačném případě jim hrozilo opakování tvrdých výslechů spojených i s různými formami týrání. Skupiny obžalovaných se vytvářely dle potřeby, někdy se mezi sebou jednotliví členové údajných protistátních skupin ani neznali. Také výše trestů vyvolávaly někdy zdání, že snad ani obhajoba nebyla potřeba. Jeden z politických vězňů-skautů k tomu v nadsázce poznamenal: „*My jsme si z toho dělali legraci, že soudili podle metody: Soudruhu podívej se z okna, jaká jede tramvaj, kolik mu dáme.*“³⁷ Justice režimu v rámci souzení politických vězňů uplatňovala zmíněný zákon č. 231/1948 a později také tzv. trestní zákon č. 86/1950, obě tyto normy umožňovaly široké spektrum různých postihů.

V průběhu roku 1950 přibývalo vykonaných rozsudků smrti – jen v hlavním procesu s Miladou Horákovou došlo ke čtyřem justičním vraždám. Ve velkých politických procesech sehráli neblahou roli prokurátoři. Atmosféra u soudů připomínala obdobné procesy v dalších státech pod sovětskou sférou vlivu. Odhalování „vnitřního nepřítele“ se ostatně dotýkalo i samotných mocenských struktur režimu a proniklo až do nejvyšších pater KSČ. To se týkalo mj. procesu s tzv. vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, v němž na podzim roku 1952 padlo 11 rozsudků smrti.

V září 1950 vznikly Pomocné technické prapory, vedle táborů nucené práce další zdroj levné pracovní síly určený pro „převýchovu“ nespolehlivých osob, jež podléhaly branné povinnosti.³⁸ Tábory nucené práce, později nazývané nápravné pracovní tábory, tvořily součást systému využívání práce nesvobodných pracovních sil.³⁹ Zejména na počátku padesátých let se v Československu nacházely desítky těchto táborů, a to při uranových dolech, lomech či některých průmyslových závodech. Klíčové byly pracovní tábory při uranových dolech na Jáchymovsku, v okolí Horního Slavkova a na Příbramsku. Jejich enormní význam jako zásobárny levné pracovní síly pro těžbu strategické suroviny pro SSSR lze datovat zejména mezi lety 1949/1950 a 1953. V táborech byli vězněni kriminální, retribuční (odsouzení za spolupráci s okupační nacistickou mocí) a političtí vězni. Oficiálně měly tábory nucené práce až do přijetí nového trestního zákona v roce 1950 charakter převýchovných (nikoliv vězeňských) zařízení, kam mohly komise krajských národních výborů, jež v tomto případě „suplovaly“ funkci soudu, velmi snadno a efektivně umísťovat „nespolehlivé“ občany.

Zvýšené množství levné pracovní síly bylo rovněž třeba v souvislosti s novou orientací československého hospodářství na těžký průmysl. Budování závodů náročných na spotřebu surovin se však odrazilo v jejich zvýšeném dovozu a v konečném důsledku i v nedostatku spotřebního zboží na trhu. Velké plány v průmyslové výrobě nestačilo pokrýt ani využití nucené práce, proto KSČ přikročila v červnu 1951 k vyhlášení tzv. akce 77 tisíc, jejímž výsledkem mělo být převedení stejného počtu úředníků do výroby.⁴⁰ Tohoto čísla se sice nepodařilo dosáhnout, přesto takto skutečně docházelo k přesunům desetitisíců pracovních sil. Na uvolněná místa pak režim školil pracovníky s odpovídajícím třídním původem a politickou uvědomělostí. V praxi to často vypadalo tak, že na místa s potřebou odborné kvalifikace nastupovali lidé se zcela nedostatečným vzděláním.

Atmosféru strachu v Československu v roce 1951 zvýraznila i vražda tří členů Místního národního výboru obce Babice na Moravskobudějovicku z počátku července, jež rozpoutala další vlnu procesů zejména s protikulacickým a proticírkevním zaměřením.⁴¹ Znovu zesílila kampaň proti západnímu „imperialismu“ a rovněž proti Vatikánu. O několik měsíců později překročil státní hranice u Aše směrem do Bavorska vlak, nazývaný též „Vlak svobody“, v jehož vagonech se nacházela více než stovka cestujících.⁴² Jednalo se o předem připravenou akci skupinky osob. Po vyjednávání a slibu beztrestnosti se více než sedmdesát cestujících rozhodlo vrátit zpět do ČSR. Komunistická moc i na základě této události zostřila ostrahu státních hranic. Tzv. hraniční pásmo začínalo mnohde již hluboko ve vnitrozemí a před samotnou hranicí se v padesátých letech kromě ostatních drátů a vodičů s vysokým napětím nacházelo ve vybraných úsecích i zaminované území.

Listopad roku 1951 přinesl – na základě dříve přijaté směrnice tří ministrů – počátek tzv. akce K (Kulak), v jejímž rámci byl rodinám perzekuovaných sedláků udělován zákaz pobytu v okrese, kde dosud rodina poby-

37 HAVEL, Lukáš: Pražský skauting za normalizace – vzpomínky skautských činovníků. Diplomová práce na Fakultě humanitních studií, Pracoviště orální historie – soudobé dějiny, 2012, s. 34.

38 K PTP bližší např. BÍLEK, Jiří: Pomocné technické prapory. O jedné z forem zneužití armády k politické perzekuci. Praha: ÚDV, 2002

39 Bližší k TNP viz např. BORÁK, Mečislav – JANÁK, Dušan: Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954. Šenov u Olomouce: Tilia, 1996; KAPLAN, Karel: Tábory nucené práce v Československu 1948–1954. Praha, 1992; KAPLAN, Karel – PAČL, Vladimír: Tajný prostor Jáchymov. České Budějovice: Actys, 1993; BOUŠKA, Tomáš – PINEROVÁ, Klára – LOUČ, Michal (eds.): Českoslovenští političtí vězni: Životní příběhy. Praha: Česká asociace orální historie, 200; VRKOČOVÁ, Ludmila (ed.): Svědectví. Osudy politických vězňů 1947–1976. Praha: Ludmila Vrkočová, 2007.

40 Bližší viz: MARJÁNKO, Bedřich: Pronásledování státních zaměstnanců. Cit. 9. 8. 2012. Dostupné z www: <http://www.totalita.cz/pik/psz.php>

41 K případu Babice viz např. RÁZEK, Adolf: StB a justice – nástroj třídního boje v akci Babice. Praha: ÚDV, 2002.

42 Viz RUML, Karel: Z deníku Vlaku Svobody. Brno: Barrister & Principal, 2001.; KAPLAN, Karel – PAČL, Vladimír: Tajný prostor Jáchymov. České Budějovice: Actys, 1993.

vala. Nově určené místo pobytu bylo nezřídka vzdáleno stovky kilometrů od původního bydliště.⁴³ Za nucené vystěhovávání bylo odpovědné ministerstvo národní bezpečnosti a jednotlivé regionální mocenské orgány strany – tedy místní a okresní národní výbory. První fáze této akce trvala několik měsíců, poté byla dočasně pozastavena, na rozdíl od samotné kampaně proti sedlákům. Ve stejném období došlo na Moravě, zejména v Brně, k protestům dělníků z několika průmyslových závodů, kteří se postavili proti omezení vyplácení vánočních příplatků. Tyto nepokoje, které podle historika Jiřího Pernese znamenaly první krizi režimu, se mocenskými strukturám ve spolupráci s Lidovými milicemi podařilo potlačit a odvetou odsoudit údajné osnovatele k dlouholetým trestům.⁴⁴ V listopadu 1952 byla započata nová fáze akce K a počet postižených rodin se výrazně zvýšil.

V březnu roku 1953 krátce po sobě zemřeli J. V. Stalin a Klement Gottwald. V Sovětském svazu začalo soupeření o nástupnictví po Stalinovi, do uvolněné prezidentské funkce v ČSR nastoupil Antonín Zápotocký, předsedou vlády se stal Viliam Široký. Vzápětí byla vyhlášena první větší amnestie, jež se vztahovala i na část vězňů v pracovních táborech při uranových dolech. Pětiletý hospodářský plán zaměřený na preferenci těžkého průmyslu a plnění potřeb trhů RVHP přinesl režimu vážné ekonomické, sociální, ale i politické problémy.⁴⁵ Dne 1. června 1953 byla vyhlášena měnová reforma, která znehodnotila úspory československých občanů. Jejím cílem bylo odstranění přidělového systému, sjednocení volného a vázaného trhu a vyrovnání zvyšujícího se deficitu mezi rostoucí kupní silou obyvatelstva a nedostatkem spotřebního zboží na trhu. Problémy se objevily i v sousední Německé demokratické republice, kde se především dělníci v polovině června otevřeně postavili proti vysokým pracovním normám a životním podmínkám všeobecně. Protesty provázely ostatně i vyhlášení měnové reformy v ČSR a i v tomto případě se jednalo převážně o dělníky z průmyslu. Obě vlády sice situaci zvládly, byl to však varovný signál, neboť socialistické státy svou legitimitu zakládaly právě na „dělnické třídě“.

Tyto závažné problémy přinutily komunistické vedení k opatrným změnám v ekonomické politice, které však plně odpovídaly sovětskému modelu. Prezident Zápotocký dokonce veřejně kritizoval politiku násilné kolektivizace a naznačil, že na členství ve ztrátových JZD nebude stát nadále trvat. Desetitisíce zemědělců tehdy z JZD skutečně vystoupily.⁴⁶ Ve většině sfér života československé společnosti však režim nadále postupoval represivně. Byla započata kampaň na podporu ateizace, jejímž výsledkem byl tlak na věřící státní zaměstnance, aby pod hrozbou ztráty zaměstnání či jiného postihu z církve vystoupili.⁴⁷ V tomto smyslu nastal zřejmý obrat, neboť na přelomu 40. a 50. let se komunisté snažili získat katolické věřící (kteří ostatně byli v nezanedbatelné míře zastoupeni i v KSČ) konceptem „národní“ církve, jež by se svou závislostí na státě podvolila vládnoucí moci⁴⁸

Po závažných ekonomických problémech došlo roku 1954 k částečné modifikaci hospodářské politiky země, oslabení překotné militarizace a odvrácení hrozby ekonomického kolapsu. Na Slovensku byli v procesu s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty souzeni někdejší vysocí představitelé Komunistické strany Slovenska, včetně pozdějšího prezidenta Gustáva Husáka. Proces probíhal v dubnu roku 1954, o měsíc dříve byl popraven bývalý velitel Státní bezpečnosti Osvald Závodský. Vězněny byly i další vysoce postavené osoby komunistické strany, včetně žen (Marie Švermová či Jarmila Taussigová-Potůčková). Znovu se rozběhla kampaň za zakládání JZD. Po šesti letech proběhly v roce 1954 volby do Národního shromáždění. Jednotná kandidátní listina Národní fronty získala dle oficiálních výsledků 97,89 % hlasů za volební účasti přes 99 %.⁴⁹ Podle údajů z X. sjezdu KSČ, konaného v tomto roce, čítala strana již „jen“ necelého půldruhého milionu členů a kandidátů členství, což představovalo výrazný úbytek oproti přelomu čtyřicátých a padesátých let, kdy byl členský stav vyšší o cca 800 000 osob.⁵⁰

43 Více k akci K i k samotné kolektivizaci zemědělství viz např. JECH, Karel: Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy. Praha: Vyšehrad, 2008; BLÁŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal: Kolektivizace zemědělství v Československu a středoevropské souvislosti. Praha: Dokořán, 2008; URBAN, Jiří: Venkov pod kolektivizační knoutou. Okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu. Praha: Vyšehrad, 2010; RŮŽIČKA, Miloslav: Vyhnaní. Akce Kulak I a II. díl. Vilémov: Miloslav Růžička, 2008 – 2011.

44 Více viz PERNES, Jiří: Brno 1951. Příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě. Praha: ÚSD AV ČR, 1997.

45 PERNES, Jiří: Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 18–19.

46 RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2010, s. 141.

47 Tamtéž, s. 163.

48 Krátce před únorem roku 1948 napsal tehdejší pověřenec školství L. Novomeský (KSS) mj. toto: „A nic by více neupevnilo dnešní pozici náboženství – stejně jako každý pozitivní postoj k němu – než určení správného a dobrého postoje jeho představitelů ke komunismu [...] V podstatě jde o to, aby se tato teze přenesla do praktického života. Jde o to, aby se u nás nenašel nikdo, kdo by dovolil zneužití kříže, církve a náboženství proti úsilím, reprezentovaným hvězdou komunismu.“ In: Pravda, deník Komunistické strany Slovenska, 24. 12. 1948. Cit. dle: Kolektiv autorů: Tři roky; Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 – 1948, svazek III. Praha: Melantrich, 1991, s. 494. Nutno podotknout, že Novomeský byl zatčen počátkem 50. let a souzen v procesu s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty, byť byl zanedlouho po uvěznění odsouzen a později rehabilitován. Viz také: RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2010, s. 153.

49 Národní shromáždění Republiky Československé 1954 – 1960, 3. schůze. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Cit. 30. 7. 2012. Dostupné z www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/003schuz/s003001.htm

50 TOMEK, Prokop: Život a doba ministra Rudolfa Baráka. Praha: Vyšehrad, 2009.

13.5 POSTUPNÁ KONSOLIDACE REŽIMU A CESTA K DOKONČENÍ FÁZE „SOCIALISMU“

Až s rokem 1955 přišlo jisté zmírnění státní mocí uplatňovaného bezpráví v Československu. Byla dokonce jmenována stranická komise pro revizi politických procesů v čele s ministrem vnitra Rudolfem Barákem, která však zmírnila jen mizivé množství rozsudků.⁵¹ Československu se v této době podařilo dále stabilizovat ekonomické problémy a snížit ceny maloobchodního zboží, přesto se okolo půldruhého milionu domácností stále nacházelo pod hranici životního minima.⁵² Na tradici sokolských sletů měla navázat první celostátní spartakiáda. Rok 1956 a projev Nikity Chruščova na únorovém XX. sjezdu KSSS znamenal kritiku kultu osobnosti i neomezené moci J. V. Stalina. Obdobně jako před třemi lety, i v této době se v bezprostředním sousedství Československa projevovala občanská nespokojenost vůči „lidově-demokratickým“ režimům. V Polsku se situace vyhroutil na konci června, kdy došlo k rozsáhlým protestům v Poznani, které polská moc potlačila jen za cenu nasazení tisíců příslušníků bezpečnostních složek a armády. Iniciátory protestů byli – obdobně jako v případě NDR o tři roky dříve – dělníci, kteří požadovali zmírnění pracovních norem, snížení cen a zvýšení platů. Mnohem vážnější situace nastala na podzim v Maďarsku, kde v souvislosti s požadavky na liberalizaci a demokratizaci režimu vypukly rozsáhlé nepokoje a boje, dnes označované jako Maďarské povstání či Maďarská revoluce.⁵³ Tehdejší nově jmenovaný reformní premiér Imre Nagy dokonce ohlásil vystoupení země z Varšavské smlouvy. Na eliminaci povstání vyslal Sovětský svaz do Budapešti tanky. Povstalci byli poraženi, ale až po těžkých střetech. Vývoj v Maďarsku byl vnímán i obyvateli Československa, u nichž vyvolal nejen poptávku po neoficiálních zdrojích informací o tamní situaci, nýbrž kupříkladu i obavy ze zhroucení měny či nedostatku zboží.

Československé mocenské vedení všechny tyto události registrovalo. Chruščovův projev se přece jen odrazil v pozvolné destalinizaci a oslabení totalitních aspektů politického systému, ovšem vůle k jakýmkoliv reformám nebyla v rámci KSČ nikterak výrazná – stalinistické a konzervativní frakce disponovaly ve straně značným vlivem. V nižších mocenských patrech KSČ i v satelitních politických stranách Národní fronty tlak na diskusi sílil, o slovo se hlásily i některé zájmové organizace. Na mocenské rozložení však zásadní dopad neměly, vysokých funkcí byl zbaven pouze ministr obrany a Gottwaldův zeť Alexej Čepička. Československo v této době zvýšilo svou aktivitu na poli zahraniční politiky – byť v podřízení sovětskému vlivu – a navázalo kontakty s některými „západními“ státy. V listopadu roku 1957 zemřel prezident Antonín Zápotocký a na jeho místo nastoupil dosavadní první tajemník Antonín Novotný. XI. sjezd KSČ v následujícím roce proklamoval plánovaný přechod ke komunistické formě státu založené na decentralizaci moci a rozhodování, dynamickém ekonomickém vývoji a pozitivnímu vztahu občanů k práci.

V rámci finalizace „výstavby socialismu“ překročilo vedení KSČ k dokončení kolektivizace zemědělství – na přelomu padesátých a šedesátých let se v socialistickém sektoru nacházelo téměř 90 % půdního fondu.⁵⁴ Počet soukromých řemeslníků se počítal již jen na tisíce. K jistým změnám došlo v řízení ekonomiky – zvyšovala se orientace na využití kvalifikovaných odborných pracovníků. V roce 1957 došlo ke snížení odchodu do důchodu na 55 let u žen a 60 let u mužů, pracovní doba se zkrátila na 40 hodin týdně. Byl zaveden nový systém sociálního zabezpečení a zvýšily se výplaty. Ty však podléhaly tzv. nivelizaci, což fakticky znamenalo, že většina zaměstnanců, včetně odpovědnějších funkcí, dosahovala obdobné výše mzdy. Přesto byly některé obory finančně dlouhodobě podhodnoceny, naopak vyšší úroveň dosahovali nomenklатурní pracovníci či dělníci preferovaných hospodářských odvětví.⁵⁵ Nabídka zboží, služeb i kvalita bydlení se zlepšovala jen postupně, oproti první polovině padesátých let se již situace přece jen zlepšila. S nastupující motorizací se alespoň ve vnitrostátním hledisku rozšířily možnosti individuálního cestování. Mladou generaci začaly ovlivňovat nové kulturní impulzy. Od velkých politických procesů bylo upuštěno, avšak tisíce politických vězňů režim stále věznil ve věznicích a nápravně pracovních táborech. V roce 1960 sice byla vyhlášena rozsáhlá amnestie a většina pracovních táborů byla v tomto období rušena, avšak část politických vězňů nadále setrvala v internaci. Zemědělský pracovní tábor v Sýrovicích na Podbořansku byl kupříkladu zrušen až v roce 1965. Na počátku roku 1959 se rovněž v návaznosti na předchozí politické prověrky ministerstvo vnitra rozhodlo zpracovat evidenci tzv. bývalých lidí, která se týkala desetitisíců osob z tzv. „nespolehlivých“ společenských vrstev.⁵⁶ Tyto seznamy pak měly režimu sloužit zejména k dohledu nad těmito osobami, avšak také k jejich potenciálnímu rychlému zajištění v případě výjimečné bezpečnostní situace státu. Ještě v roce 1961 byly kupříkladu souzeny osoby okolo Vladimíra Neuwirtha, filozofa a spoluzakladatele katolického institutu Společenství, tajně působícího vol-

51 RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2010, s. 144.

52 ČAPKA, František: Dějiny země Koruny české v datech. Praha: Libri, 1999, s. 758.

53 K událostem v Polsku a Maďarsku viz např. webové stránky projektu Poznaň – Budapešť 1956. Společná cesta ke svobodě. Cit 20. 8. 2012. Dostupné z www.1956.pl.

54 RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2010, s. 173.

55 Tamtéž.

56 O tzv. bývalých lidech např. TOMEK, Prokop: Nepřátelé – bývalí lidé. Cit. 10. 9. 2012. Dostupné z [www. http://www.totalita.cz/50/50_01_006.php](http://www.totalita.cz/50/50_01_006.php)

ného sdružení věřících.⁵⁷ Vladimír Neuwirth obdržel čtrnáctiletý trest za velezradu a propuštěn byl až v roce 1968. I dalším obviněným z této „skupiny“ soud udělil vysoké tresty.

Vybudování socialismu v Československu oficiálně stvrdila tzv. socialistická ústava z roku 1960. Ta také v článku čtyři konstatovala vedoucí úlohu KSČ ve státě i společnosti. Byla provedena reforma územní státní správy, která snížila počet krajů a okresů. Pokusy o opětovné posílení slovenské autonomie vzaly za své zrušením výkonného orgánu Slovenské národní rady, tedy Sboru pověřenců. Stát nově nesl název Československá socialistická republika. Ústava již neznala termín soukromé vlastnictví, vyjma osobního vlastnictví předmětů domácí a osobní spotřeby.⁵⁸ Do šedesátých let Československo vstupovalo se společenským zřízením, na jehož konci měla být kýžená komunistická společnost. V průběhu třetí pětiletky se však objevily závažné ekonomické potíže, které vedly až k nedostatku základních surovin a zboží. Na tyto problémy režim reagoval ekonomickou reformou, kterou rozpracoval tým odborníků pod vedením Oty Šíka. Represivní charakter režimu v tomto čase přece jen pozvolna oslaboval, staří stalinističtí dogmatici ztráceli vliv a část mladších funkcionářů již praktikám ze zakladatelského období režimu nebyla nakloněna. V rámci omezených možností se dále rozvíjela kultura, věda a výzkum, a to včetně oborů, které byly v padesátých letech považovány za buržoazní. V roce 1968 se zdálo, že k počínajícím prvkům liberalizace by se v budoucnu mohla přidat i demokratizace vedoucí alespoň k omezenému pluralismu. Tyto naděje zůstaly ovšem neuskutečněny.

13.6 LZE OBDOBÍ MONOPOLU MOCI KSČ V ČESKOSLOVENSKU NAZÝVAT TOTALITNÍM REŽIMEM?

Pojmy totalita, totalitní stát či totalitní režim se dnes v rámci veřejné debaty v souvislosti s Československem v letech 1948 až 1989 používají velmi často, aniž by panovala shoda na jejich výkladu. Tyto termíny se mohou stát, jak upozorňuje část sociálních vědců (především politologů), vnitřně vyprázdněnými označeními.⁵⁹ Dodnes patrně nejznámější a nejužívanější definici znaků totalitarismu navrhli již v padesátých letech C. J. Friedrich a Z. Brzezinski.⁶⁰ Podle jejich interpretace se totalitarismus vyznačuje:

- oficiální, všeobjímající ideologii,
- jedinou masovou politickou stranou,
- monopolem na kontrolu veškerých prostředků ozbrojené moci,
- kontrolou prostředků masové komunikace,
- systémem fyzické a psychologické kontroly společnosti pomocí (tajné) policie za využití prostředků státního teroru,
- centrálně řízenou ekonomikou.

Někteří politologové později tento koncept kritizovali zejména pro jeho statickou v problematice zachycení a vysvětlení dynamiky sociálních i politických změn v systému, jak se například projevily v SSSR po smrti J. V. Stalina. Upozorňovali též, že se jednalo o koncept z pera teoretiků, kteří sami ze států s politickými systémy s prvky totalitarismu pocházeli.⁶¹ V této souvislosti je třeba zmínit, že čistý totalitní režim by představoval jakýsi „ideální typ“ uspořádání společnosti, jemuž se jednotlivé režimy více či méně blíží.⁶²

Odborník na nedemokratické režimy a modely jejich demokratické tranzice, politolog Juan J. Linz, hovoří o totalitním režimu jako o uspořádání s následujícími znaky:⁶³

- existence jediného centra moci, od něhož je odvozena legitimita a „pluralita“ existujících institucí a skupin,
- život společnosti je zcela ovládnut a řízen výlučnou a více či méně intelektuálně podloženou ideologií, tato ideologie má vševysvětlující ambice a spásonosné poslání, kdy právě ona ukazuje cestu k nastolení „království míru a ráje na zemi“ – z plnění jejího poslání a věrnosti vůči ní odvozují vládnoucí skupiny svůj mandát,
- politická mobilizace v takových společnostech dosahuje nesmírných hodnot, kdy jsou občané nuceni (prostřednictvím ideologie) k aktivní a radostné účasti na veřejném životě, tato budovatelská účast však může fungovat jedině skrze stranu a její monopolní masové organizace.

57 Viz např. DOLEŽAL, Miloš: Prosil jsem a přiletěla moucha. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004. s. 59.

58 RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2010, s. 174.

59 Viz např. BALÍK, Stanislav: Komunistický režim v Československu a přechod k demokracii. In: Patnáct let od 17. listopadu 1989. Sborník textů. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008, s. 43.

60 BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán. 2004. s. 26–36.

61 BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán. 2004. s. 35.

62 Takto chápe totalitní režimy italský politolog Giovanni Sartori.

63 LINZ, Juan. J.: Totalitarian and Authoritarian Regimes. London: Boulder, 2000. Cit. dle BALÍK, Stanislav: Komunistický režim v Československu a přechod k demokracii. In: Patnáct let od 17. listopadu 1989. Sborník textů. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008, s. 45.

Československo zejména v prvních letech po únoru 1948 splňovalo s drobnými nuancemi všechna zmíněná kritéria.⁶⁴ V tomto smyslu je zřejmé, že se jednalo o politický systém, v němž byly zřetelně zakotveny prvky totalitarismu, pokud tento koncept uznáme za akceptovatelný. Zůstává však otázkou, zda lze srovnávat právě období nejtvrdí diktatury s fázemi uvolňování (které se nejvíce projeví v roce 1968, kdy se v politickém systému ČSR objevily požadavky na obnovu politického pluralismu i prvky občanské společnosti – Klub bývalých politických vězňů K 231, Klub angažovaných nestraníků či Společnost pro Moravu a Slezsko). Rovněž období tzv. konzumního socialismu v sedmdesátých a osmdesátých letech již v podstatě znamenalo rezignaci na přesvědčení občanů o věrohodnosti směřování ke komunistické společnosti a spíše se jednalo o jakýsi status quo na základě uzavřeného „kontraktu o soužití“ mezi vedením státu a jeho obyvateli (prvky totalitarismu zůstaly zachovány i tehdy a rovněž byl přítomen rozpor mezi formálním zaručením občanských práv a svobod a jejich nedodržováním v praxi, což také iniciovalo vznik opozičních struktur jako Charta 77 či Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných).⁶⁵

V diskusi o členění nedemokratických režimů se setkáme i s termíny post-totalitarismus, post-totalitní režim či post-totalitní společnost – Československo v období tzv. normalizace sem bývá řazeno. Již zmíněný Juan Linz společně s Alfredem Stepanem užívá pro ČSSR pojmu „zamrzlý post-totalitarismus“ (minimálně pro období 1977–1989). Ten charakterizují dlouhodobě neměnnými kontrolními mechanismy strany a státu a určitou tolerancí kritiků režimu.⁶⁶ Václav Havel ve svém eseji *Moc bezmocných* píše o post-totalitním systému, tento pojem ale užívá s jistými výhradami. Také podotýká, že se nejedná o systém, který by už totalitní nebyl, nýbrž že je totalitní „zásadně jinak, než jak jsou totalitní, klasické diktatury, s nimiž je v našem povědomí pojem totality obvykle spjat.“⁶⁷ Odlišnou klasifikaci přináší Gordon Skilling, který Československo postupně řadí mezi režimy kvazitotalitní (1948–1961, s výjimkou krátkých období v letech 1953 a 1956) a pro období po roce 1961 užívá dalších tří kategorií.⁶⁸ K definici pojmů totalitarismus či (post)-totalitní režim a jejich přiřazení ke konkrétním politickým režimům v určitém státě a určité době tedy nalezneme řadu výkladů a diskuse na toto téma bude nepochybně v budoucnu pokračovat.

13.7 SYSTÉM PROPAGANDY A JEHO PROJEVY V ČESKOSLOVENSKU V PĚDESÁTÝCH LETECH

Rozsah oficiální propagandy je ve státech s prvky totalitarismu nebyvalý a výjimkou v tomto smyslu nebylo ani Československo. Propaganda 50. let pronikala do všech složek kultury i veřejné sféry, jak píše Přemysl Houda a Jan Rataj: „*Agresivní názorná agitace (nástěnky, hesla, rudé koutky) se usadila na domovních zdech ve vestibulech, školách, na pracovištích a městských dominantách. Pohlcovala exteriéry celých měst. Měla pevně stanovený a kontrolovaný rituál. Monumentální divadelní aranžmá byla realizována zejména v politických slavnostech u příležitosti nových komunistických svátků a pohřebních ceremonií. Systém souhlasných rezolucí lidu, organizovaný stranickými orgány, sloužil za důkaz, že politika KSČ se těší obecné podpoře.*“⁶⁹ Československá masová média, zcela podřízená cenzuře, musela v této době veskrze prezentovat obraz budovatelského nadšení, které navázalo na poválečnou situaci, v níž bylo třeba obnovit válkou postižené hospodářství.

Propaganda měla za úkol přesvědčit, že mocenský aparát (pod patronátem SSSR) směřuje Československo ke šťastnější budoucnosti. Rovněž zdůrazňovala nutnost odhalování a potlačování tzv. vnějšího i vnitřního nepřítele. Obyvatelstvo pak mělo při jakémkoliv podezření na „nepřátelské aktivity“ upozornit bezpečnostní složky moci. Přesvědčující účinek rozsáhlých propagandistických kampaní nebyl úplný, některé naopak působily kontraproduktivně. To platilo kupříkladu o propagandistickém filmu „Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení“, který měl být rekonstrukcí tzv. číhoštského zázraku a který ve své nevěrohodnosti vyvolával i v době nejtvrdějších represí rozpačité reakce. I tak se však pomocí permanentní hrozby represí podařilo mezi lidmi vyvolat strach a nedůvěru. Propaganda se totiž zaměřovala právě na živění emocí, ať již pozitivních (nekritická víra v politiku KSČ), tak negativních. K naplnění tohoto cíle využívala specifický slovník s opakujícími se výrazy, jejichž obsah byl pozitivní k úspěchům budování nové společnosti a negativní až agresivní k těm, kteří tomuto

64 Ač v různé míře – např. ve stranickém systému nebyla KSČ jedinou stranou, nicméně satelitní role ostatních stran znemožnila jakékoliv ohrožení mocenského monopolu KSČ.

65 Mezinárodní pakt o občanských a politických právech vstoupil v platnost roku 1976.

66 LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The John's Hopkins University Press, 1996, s. 42

Ve světle procesu s VONSem či Akcí Asanace se však zmíněný faktor tolerance kritiků režimu jeví jako problematický.

67 HAVEL, Václav: *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. Online text eseje: HAVEL Václav: *Moc bezmocných*. Cit. 10. 2. 2013. Dostupné z [www: http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=eseje&val=2_eseje.html&typ=PDF](http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=eseje&val=2_eseje.html&typ=PDF).

68 SKILLING, Gordon H.: *Leadership and Group Conflict in Czechoslovakia*. In: FARRELL, Barry R: *Leadership in East European Communism, 1945–1970*. Piscataway: AldineTransaction, 2011, s. 277

69 RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2010, s. 91

procesu stáli v cestě. Vyjma zmíněného vnitřního a vnějšího nepřítele se často objevovaly pojmy jako reakce a reakční kruhy, rozvratníci, sabotéři, špioni, tvrdá ruka pracujícího lidu, revoluční vymoženosti, škůdci a zrádci národa či hospodářství, nepřátelské živly, vesničtí boháči apod. – tedy pojmy, jejichž interpretace nebyla zcela jasná, byla však téměř univerzálně použitelná.

13.8 FORMY PROTIREŽIMNÍ OPOZICE V PRVNÍCH LETECH PO ROCE 1948

Po nastolení hegemonní moci komunistické strany v Československu bylo zřejmé, že alternativní názory či jen příslušnost k „politicky nespolehlivým“ skupinám obyvatelstva bude režim tvrdým způsobem pomoci svých bezpečnostních složek potlačovat. Jakákoliv opoziční či odbojová činnost tak představovala značné nebezpečí. Opoziční skupiny v ČSR na přelomu čtyřicátých a padesátých let nevytvořily jednotnější strukturu s hlavním centrem, byly to spíše rozličné skupiny s omezenými možnostmi odporu. Protirežimní akce tak samotnou podstatu režimu mohly jen těžko ohrozit. Přesto se jednalo o statečné počiny – letákové kampaně, nápisy na budovách a veřejných komunikacích, sabotážní operace menšího rozsahu či pomoc při převádění osob za hranice, často ve velmi obtížných podmínkách. Při některých razantnějších akcích došlo k použití zbraní a zranění či usmrcení osob (dodnes rozporupně nahlížené činy skupiny bratří Mašinů, bombové útoky na okresní sekretariáty KSČ v Sedlčanech a Milevsku, za něž nesla odpovědnost organizace Černý lev 777).⁷⁰ Odhalování opozičních aktivit umožňovalo režimu vytvářet rozsáhlé protistátní skupiny a udílet výjimečné tresty. To se týkalo kupříkladu vojensko-civilní skupiny Praha-Zatec, jež se měla v roce 1949 pokusit o svržení hegemonní vlády KSČ, osvobození politických vězňů a nastolení přechodného vojenského režimu s perspektivou návratu k demokracii. Bezpečnostní orgány však začaly zatýkat dříve, než se jakákoliv akce mohla uskutečnit. Masové zatýkání v souvislosti s touto akcí zahrnovalo stovky osob, bylo vyneseno několik rozsudků smrti. Je tedy zřejmé, že Státní bezpečnost byla schopna mnohé opoziční struktury infiltrovat buď přímo, nebo pomocí rekrutace informátora z dané skupiny. Tvrdou represivní politikou tak československý režim v zemi učinil každou opoziční činnost krajně nebezpečnou. Především morální opozici tvořila církev, jejíž širokou strukturu se komunistické moci nezdařilo paralyzovat. Protirežimně se pochopitelně snažil působit i československý exil, také on ale nedokázal najít společnou řeč, a tak trpěl určitou frakcionalizací. Spíše formálním zastřešujícím orgánem demokratického exilu se stala Rada svobodného Československa, v květnu roku 1951 začalo z Mnichova vysílat v češtině Rádio Svobodná Evropa. S postupujícím časem se ukazovalo, že zachování sovětské sféry vlivu ve střední a východní Evropě nebude krátkodobou záležitostí. To ostatně potvrdila i intervence sovětských vojsk v Maďarsku roku 1956, na níž (i vzhledem k tehdejšímu událostem v Suez) západní mocnosti reagovaly pouze morálním odsouzením.

13.9 STÁTNÍ BEZPEČNOST – TAJNÁ POLICIE REŽIMU

Státní bezpečnost (StB) tvořila jeden z hlavních prostředků represe, využívaný státní mocí po roce 1948. Její vznik v rámci Sboru národní bezpečnosti (SNB) se datuje do roku 1945 a již z předúnorové doby jsou známy případy nestandardních praktik StB při vyšetřování – jmenujme kupříkladu případ tzv. „protistátního spiknutí“ na Slovensku na podzim roku 1947. Po převzetí moci komunistickou stranou se StB pod dohledem poradců ze SSSR rychle transformovala v obávanou organizaci, jejímž cílem byla nejen eliminace potenciální opozice nového režimu (takzvaných vnitřních nepřátel), ale i boj proti nepříteli vnějšímu, tj. rozvědná a kontrarozvědná činnost.

Sít spolupracovníků StB se v padesátých letech členila na agenty, informátory, rezidenty a tzv. držitele konspiračních či propůjčených bytů. V roce 1954, po zrušení ministerstva národní bezpečnosti, vydal tehdejší ministr vnitra Rudolf Barák, jehož rezortu byla StB staronově podřízena, novou směrnici, v níž se kategorie agent charakterizovala takto: „Agent je nejspolehlivější tajný spolupracovník orgánů MV, mající možnost pronikat do nepřátelského podzemí a mezi rozvědné orgány protivníka, rozpracovávat je a provádět jiné speciální úkoly. Agent se váže na základě kompromitujících materiálů, t.j. na podkladě jeho trestné činnosti nebo z vlastních pohnutek a na základě jeho sympatií k lidově demokratickému zřízení a konečně také za materiální výhody (peněžní a věcné odměny). Agent se váže pro aktivní rozpracovávání špiónů, špiónských residentur, sabotérů a škůdců, zrádců, podzemních organizací (buržoasně nacionalistických, kulacko-povstaleckých, bývalých reakčních politických stran atd.), rozvědných orgánů protivníka a emigrantských center. Pro plnění těchto úkolů se váže agentura zpravidla z členů uvedených nepřátelských organizací, nebo osob, majících možnost do těchto organizací proniknout. Vhodnými kandidáty vázání na podkladě kompromitujících materiálů mo-

⁷⁰ Ke skupině Černý lev 777 viz např. BURSÍK, Tomáš: Osud odbojové organizace Černý lev 777. Příspěvek k dějinám ozbrojeného odporu proti komunistickému režimu v Československu. Praha: OABS MV ČR, 2007.

hou být kolísavé živly, které se do protistátní činnosti zapojily pod pohrůzkami nebo pro materiální výhody a které nemají v provádění protistátní činnosti vedoucí úlohu.⁷¹ Informátoři pak měli StB sloužit zejména jako „dodavatelé“ informací o „osobách nepřátelských lidově demokratickému režimu“ a jejich činnosti, a to včetně podezřelých osob pohybujících se v hraničním pásmu.⁷² Při výsleších obviněných či podezřelých osob orgány Státní bezpečnosti bylo prokazatelně užíváno nepřiměřených prostředků, včetně fyzického a psychického týrání. Jediným cílem těchto metod vyšetřování bylo dosažení doznání ke spáchání trestného činu, a to v podstatě za jakoukoliv cenu.

13.10 MORÁLNÍ DILEMATA V NESVOBODNÉ SPOLEČNOSTI

Život v nedemokratickém režimu přináší i zásadní morální dilemata a neočekávaná rozhodnutí, jež mohou člověka ovlivnit na celý zbytek jeho života a mohou se rovněž stát psychickým traumatem podobným věznění. Nedemokratické režimy si jsou dobře vědomy možnosti využití strachu a lidských slabostí ke kompromitaci svých nepřátel. K tomuto účelu používají především rozsáhlou agenturní síť tajné policie. V jejím rámci působily osoby, jež měly zájem využívat materiálních výhod spolupráce, ale i lidé, které režim přesvědčil vydíráním či vyhrožováním. Výhrůžky směřovaly nejen k nim samým, ale především k jejich blízkým či příbuzným. Takový nátlak někdy nevydrží ani nejodolnější osobnosti.

Duchovní a bývalý politický vězeň Josef Petr Ondok v knize svých vzpomínek na léta věznění s názvem *Muklovský Vatikán* píše: „Měli bychom také být obezřetní při morálním hodnocení těch, kteří podepsali spolupráci s StB. Jedná se zde o bolestný problém, na který neexistuje jednoduchý recept a který zřejmě souvisí s ‚psychickou mezí‘, již každý člověk v sobě nese... Zavrženíhodné podepsání spolupráce s StB bylo ovšem možné i bez jakéhokoli překročení psychické meze, na příklad ze zjištěných důvodů ‚za finanční odměnu‘, jak to bylo běžnou praxí u tradičních policejních udavačů a práškačů. Mohlo však být také motivováno snahou získat v komunistickém režimu veřejného života nějaké výhody, lepší existenční obdržení vysoké funkce apod...“⁷³ A dále: „I ti, kdo v subjektivním přesvědčení spolupráci podepsali v domnění, že zabrání něčemu, co pokládali za horší eventualitu, podléhali často těžkým depresivním stavům. Snažili se pak ve své udavačské praxi neublížit a taktizovat, což ve většině případů bylo nemožné...“⁷⁴

Ondok ve své úvaze pokračuje: „Avšak co další motiv, který často vedl k podepsání spolupráce a který můžeme označit jako podlehnutí vydírání? V praktickém vydírání se komunisté stali mimořádnými ‚umělci‘. Dovedli tuto metodu takřka k dokonalosti... Zastávám tezi, že v tomto totalitním systému mohl být zavřen kdokoli a kdykoli.“⁷⁵ Obdobné případy se nemusely nutně týkat jen podpisu spolupráce s StB – vzpomeňme i na případy nucení ke vstupu do JZD, kde byla užívána taktika kombinace vydírání a přesvědčování. Právě permanentní hrozba perzekuce a represe je jedním z faktorů, proč se nedemokratickým režimům daří úspěšně přetrvávat. Lidé se ve strachu o své blízké či sebe podřídí moci. Dokud existuje zastrašující potenciál, lze podmínky nedemokratických režimů jen těžko měnit. Tento zastrašující potenciál může v zemi obnovit i invaze či zásah cizích vojsk – ve vztahu k Československu se taková situace projevila v roce 1968, vzpomeňme ale i příklad Maďarska v roce 1956, v obou případech se Sovětský svaz zcela rozhodně postavil reformním změnám a silou „hájit“ svou sféru vlivu ve střední Evropě.

13.11 ÚSKALÍ INTEGRACE ČESKOSLOVENSKÝCH POLITICKÝCH VĚZŇŮ PO NÁVRATU Z VÝKONU TRESTU

Českoslovenští političtí vězňové a vězeňkyně se po propuštění z výkonu trestu potýkali s mnoha nelehkými okolnostmi. I když jim byla kupříkladu prominuta část trestu v rámci amnestie, museli počítat s „cejchem“, který si s sebou do budoucna nesli. Amnestování často znamenalo jen podmíněčné propuštění, ve svém podvědomí tedy stále nesli hrozbu opětovného uvěznění. Mnozí se po konfiskacích a pokutách ocitli v tísnivé ekonomické situaci. Pokud byli starší a dostali vyměřený důchod, pak se zpravidla jednalo o částky, jež sotva uspokojily základní potřeby. Museli se tak spoléhat na pomoc svých blízkých. Závažná byla také duševní traumata způsobená vězněním, o nichž navíc nesměli promluvit. Někteří museli přímo podepsat tzv. závazek mlčení.⁷⁶ Těžkosti přicházely i v dalších oblastech jejich života – při hledání pracovního uplatnění i jinde. Jejich děti byly kromě

71 GULA, Marián: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci. In: *Securitas Imperii* č. 1/1994, s. 6-17.

72 Tamtéž.

73 ONDOK, Josef Petr: *Muklovský Vatikán*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury ve spolupráci s Českou křesťanskou akademií, 2005, s. 27–28.

74 Tamtéž, s. 29.

75 Tamtéž, s. 28.

76 VRÁNKOVÁ, Ivana: *Jak se žilo poté. Návrat československých politických vězňů zpět do společnosti*. Diplomová práce na Fakultě humanitních studií, Pracoviště orální historie – soudobé dějiny, 2012, s. 62–63.

citového a ekonomického strádání z důvodu věznění rodiče nezřídka diskriminovány při studiu či šikanovány. Zejména vězni z uranových dolů si dlouhodobým pobytem v radioaktivním prostředí bez odpovídajících ochranných prostředků poškodili zdraví, ve zvýšené míře se u nich projevil zhoubné nádory. Přímé i nepřímé důsledky věznění postihly velké množství československých obyvatel, jestliže uvážíme i nejbližší rodinné příslušníky perzekuovaných politických vězňů a vězeňkyň. Také duchovní, kteří byli propuštěni po nucené interaci v souvislosti s akcí K, nemohli dále vykonávat své povolání a zpravidla pracovali jen v nekvalifikovaných pozicích. V květnu roku 1968 se zformoval klub K 231, jenž měl toto tabuizované téma otevřít, jeho činnost však brzy zastavila vojenská okupace Československa.

13.12 SOCIALISTICKÝ REALISMUS A ČESKOSLOVENSKÁ OFICIÁLNÍ KULTURA V PADESÁTÝCH LETECH

Oficiální kultura v Československu prošla po roce 1948 zásadní proměnou, jejímž výsledkem byla hegemonie doktríny tzv. socialistického realismu, která přetrvala po většinu dekády padesátých let. Doktrína socialistického realismu měla svůj původ v Sovětském svazu, své stoupence však měla v levicových kruzích ČSR již před rokem 1948. V oficiální kultuře docházelo k odmítání všeho, co nemělo vazby k vládoucí ideologii. V literatuře se po roce 1948 projevila kupříkladu v tzv. budovatelských románech, které oslavovaly úspěchy „pokrokové“ politiky komunistických stran při budování nového typu společnosti. S tím bylo spojeno typické škatulkování charakterových vlastností hlavních postav. Bylo zcela vyloučeno, aby kupříkladu člověk s „buržoazním“ původem mohl být pozitivním hrdinou. Další romány se zabývaly tematikou osídlování pohraničí, se zřejmým nacionalistickým vyzněním. Obdobné příběhy se objevovaly též na filmových plátnech.

Do československé architektury socialistický realismus pronikl jako specifický styl, jehož znaky nalezneme zejména v obytných komplexech, které se v padesátých letech budovaly v průmyslových oblastech země. Snad nejvýraznějšími zástupci jsou ostravská městská část Poruba, město Havířov či západočeský Ostrov. Tato „socialistická města“ (socgorody) se vyznačovala poměrně propracovanou urbanistickou koncepcí, zejména v porovnání se sídlištní výstavbou v sedmdesátých a osmdesátých letech. Také mohla v tehdejším nedostatku bytových jednotek nabídnout alespoň nějakou alternativu bydlení. Svými architektonickými prvky připomínala jakousi eklektickou směs, v níž se nacházely jak budovatelské náměty, tak například i detaily odkazující na renesanční architekturu. Některé tehdejší stavby (pražský hotel Internacional, podobné architektonické realizace nalezneme ve Varšavě či Moskvě) jako by měly představovat odpověď na americké mrakodrapy. Při stavbě některých obytných celků (Ostrov, tzv. sídliště v Příbrami) bylo využito nucené práce politických vězňů z pracovních táborů při uranových dolech. Ke konci padesátých let v souvislosti s postupnou destalinizací docházelo k určitému oslabování totální ideologické podřízenosti kultury – tento proces byl symbolizován úspěchem československého umění a designu na světové výstavě Expo 58 v Bruselu, na níž ČSR dosáhla mnoha ocenění.

14. VÝBĚR Z LITERATURY K ČESKOSLOVENSKÝM DĚJINÁM V LETECH 1948 AŽ 196077

- BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: CDK, 2007.
- BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004.
- BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2001.
- BÍLEK, Jiří: *Vojáci druhé kategorie aneb Neříkejte jim černí baroni*. Praha: Knižní klub, 2010.
- BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal: *Kolektivizace zemědělství v Československu a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán, 2008.
- BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001.
- BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita. Mezinárodní politologický ústav, 2009.
- BORÁK, Mečislav – JANÁK, Dušan: *Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996.
- BOUŠKA, Tomáš – PINEROVÁ, Klára – LOUČ, Michal (eds.): *Českoslovenští političtí vězni: Životní příběhy*. Praha: Česká asociace orální historie, 2009.
- BŘEZINA, Vladimír – PERNES, Jiří: *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu*. Brno: Stilus, 2009.
- BURSÍK, Tomáš: *Osud odbojové organizace Černý lev 777. Příspěvek k dějinám ozbrojeného odporu proti komunistickému režimu v Československu*. Praha: OABS MV ČR 2007.
- BURSÍK, Tomáš: *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali. Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech 1949–1961*. Praha: ÚSTR, 2009.
- BURSÍK, Tomáš: *Ztratily jsme mnoho času... Ale ne sebe! Životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let*. Praha: ÚDV, 2006.
- CÍLEK, Roman: *Přejde vás smích... aneb Prokletí moci 1948–1953: pohled do zákulisí politických zločinů*. Praha: Naše vojsko, 2008.
- CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav (eds.): *Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunistické moci*. Praha: Karolinum 1999.
- ČAPEK, Miloslav: *Poražení vítězové. Kapitoly z třetího odboje*. Praha: Mladá fronta, 2003.
- ČERNÝ, Václav: *Paměti III., 1945–1972*. Brno: Atlantis, 1992.
- DOLEŽAL, Miloš: *Jako bychom dnes zemřít měli: Drama života, kněžství a mučednické smrti číhoštského faráře P. Josefa Toufara*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2012.
- DOLEŽAL, Miloš: *Prosil jsem a přiletěla moucha*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004.
- DRAŠNER, František: *Číhoštský zázrak*. Praha: Libri, 2002.
- DRDA, Adam – KROUPA, Mikuláš: *Kruté století. Kapitoly z rozhlasového pořadu Příběhy 20. století*. Praha: Radioservis, 2008.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Navzdory nenávisti a mstě. Z politických procesů 1952 až 1953*. Třebíč: TEMPO, 2002.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Z letopisů třetího odboje*. Praha: Hříbal, 1992.
- FIALA, Petr – HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav – PŠEJA, Pavel: *Komunismus v České republice*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 1999.
- GAĐOUREK, Ivan – NEHNĚVAJSA, Jiří: *Žalářování, pronásledování a zneuznaní. Svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích*. Brno, Masarykova univerzita, 1997.
- HANUŠ, Jiří – STŘÍBRNÝ, Jan: *Stát a církev v roce 1950*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000.
- HASLINGER, Josef: *Jáchymov*. Brno: Jota, 2012.

77 Viz také BOČKOVÁ, Marie: Komentovaná bibliografie k dějinám III. odboje (1945) 1948 – 1960 (1967). Cit. 10. 3. 2013. Dostupné z www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/treti-odboj/bibliografie-3odboj.pdf

- HAVLÍČKOVÁ, Helena: *Dědictví. Kapitoly z dějin komunistické perzekuce 1948–1989*. Olomouc: Votobia, 2002.
- HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum, 1990.
- HRABAL, Bohumil: *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet*. Praha: Mladá fronta, 1965.
- JABOUD (BOUDNÝ, Jaroslav): *Trafouš, páskové, Vyšehradští jezdci a jiné vzpomínky. Dětství a mládí v Praze padesátých let*. Praha: NZB, 2011.
- JECH, Karel: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha: Vyšehrad, 2008.
- JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Praha: ÚSD AV ČR, 2001.
- JEŘÁBEK, Čestmír: *V zajetí stalinismu. Z deníků 1948–1958*. Brno: Barrister & Principal, 2000.
- KANTŮRKOVÁ, Eva: *Smuteční slavnost*. Praha: Mladá fronta, 1967.
- KAPLAN, Karel – VÁCHOVÁ, Jana: *Akce K – likvidace klášterů v roce 1950: Dokumenty a přehledy 1. a 2. část*. Praha: ÚSD AV ČR, 1993.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948–1953*. Praha: SPN, 1991.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953–1966*. Praha: SPN, 1991.
- KAPLAN, Karel: *K politickým procesům v Československu 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*. Praha: ÚSD AV ČR, 1994.
- KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Praha: Barrister & Principal, 2005.
- KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Praha: Barrister & Principal, 2009.
- KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968; Společnost a moc*. Praha: Barrister & Principal, 2009.
- KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno: Doplněk, 1999.
- KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, 1994.
- KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Brno: Doplněk, 1993.
- KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o Únoru*. Brno: Doplněk, 1997.
- KAPLAN, Karel: *Tábory nucené práce v Československu 1948–1954*. Praha, 1992.
- KAPLAN, Karel, PAČL, Vladimír: *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice: Actys, 1993.
- KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha: Mladá fronta, 1992.
- KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazky I až VI.* Praha: ÚSD AV ČR – Dokořán, 2003 – 2009.
- KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha: Libri, 2004.
- KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.): *Průvodce kulturním děním a životním stylem v Československu 1948–1967, I. a II. díl*. Praha: Academia, 2011.
- KOLÁROVÁ, Jaromíra: *Jen o rodinných záležitostech*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1965.
- KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968*. Praha, ÚSD AV ČR, 1993.
- KRATOCHVÍL, Antonín: *Žaluji I. Stalinská justice v Československu*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990.
- KRATOCHVÍL, Antonín: *Žaluji II. Vrátit slovo umlčeným*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990.
- KRATOCHVÍL, Antonín: *Žaluji III. Cesta k Sionu*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990.
- KRÍŽ, Ivan: *Velká samota*. Československý spisovatel, 1965.
- KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha: Torst, 1998.
- LONDON, Artur: *Doznání. V soukolí pražského procesu*. Praha: Československý Spisovatel, 1990.
- LUKEŠ, Jan: *Stalinské spirituály – zkušenost politických vězňů 50. let v české próze*. Praha: Český spisovatel, 1995.

- MAIXNEROVÁ HORÁKOVÁ, Šárka: *Hoří déšť aneb Zpráva o „Akci K“, noci ze 13. na 14. dubna 1950, kdy měl být internován Bůh*. Praha: Vyšehrad, 2010.
- MALÍŘ Jiří – MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, 1. a 2. díl*, Brno: Doplněk, 2005.
- MAREK, Pavel: *České živnostnictvo 1945–1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Brno: Doplněk, 2006.
- NEBOJSA, Bořivoj: *Zlatá léta padesátá*. Tišnov: SURSUM, 1999.
- ONDOK, Josef Petr: *Muklovský Vatikán*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury ve spolupráci s Českou křesťanskou akademií, 2005.
- PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Themis, 1997.
- PÁVOVÁ, Jana: *Demagog ve službách strany: portrét komunistického ideologa a politika Václava Kopeckého*. Praha: ÚSTR, 2009.
- PECKA, Karel: *Horečka*. Praha: Mladá fronta, 1967.
- PECKA, Karel: *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990.
- PECKA, Karel: *Na co umírají muži*. Praha: Mladá fronta, 1968.
- PECKA, Karel: *Veliký slunovrat*. Praha: Československý spisovatel, 1968.
- PECKA, Karel: *Rekonstrukce: Verše z tábora Nikolaj, trestního tábora L a tábora Bytíz: 1954–1957*. Praha: Vlastním nákladem, 1995.
- PEJČOCH, Ivo: *Vojenské osoby popravené v období politických procesů v Československu v letech 1948–1955*. Praha: Ministerstvo obrany ČR – Prezentační a informační centrum MO, 2009.
- PERNES, Jiří: *Brno 1951. Příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. Praha: ÚSD AV ČR, 1997.
- PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v padesátých letech dvacátého století*. Brno: CDK, 2008.
- PERNES, Jiří – POSPÍŠIL, Jaroslav – LUKÁŠ, Antonín: *Alexej Čepička: šedá eminence rudého režimu*. Praha: Brána, 2008.
- PEŠEK, Jan: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov. Politicko-mocenské aspekty vývoja*. Brno, Prius 2005.
- PETIŠKOVÁ, Tereza: *Československý socialistický realismus 1948–1958*. Praha: Gallery, 2002.
- PROCHÁZKA, Jan: *Ucho*. Praha: Art-servis, 1990.
- PŠENIČKOVÁ, Jana: *Zemědělské družstevnictví. Kolektivizace zemědělství. Vznik JZD. 1954*. Praha: Národní archiv, 2008. Pozn: Edice dokumentů, obdobné edice vyšly i předchozím letům.
- RADOSTA, Petr: *Protikomunistický odboj. Historický nástin*. Praha: EGEM, 1993.
- RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.): *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2002.
- RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2010.
- RÁZEK, Adolf: *StB a justice – nástroj třídního boje v akci Babice*. Praha: ÚDV, 2002.
- REIMAN, Michal: *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Praha: Karolinum, 2000.
- RIPKA, Hubert: *Únorová tragédie; Svědectví přímého účastníka*. Brno: Atlantis, 1995.
- RUMML, Karel: *Z deníku Vlaku Svobody*. Brno: Barrister & Principal, 2001.
- RŮŽIČKA, Miloslav: *Vyhnaní. Akce Kulak I a II. díl*. Vilémov: Miloslav Růžička, 2008 – 2011.
- SYNEK, Jan: *Svobodní v nesvobodě. Náboženský život ve věznicích v období komunistického režimu*. Praha: Vyšehrad – ÚSTR, 2013.
- ŠIMKOVÁ, Dagmar: *Byly jsme tam taky*. Praha: Karavana, 2007.
- ŠVEHLOVÁ-ROUBÍKOVÁ, Jana: *Dcery nepřátel státu*. Praha: Columbus, 2011.

- TOMEK, Prokop: *Dvě studie o československém vězeňství*. Praha: ÚDV, 2000.
- TOMEK, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti rádiu Svobodná Evropa*. Praha: ÚDV, 2006.
- URBAN, Jiří: *Venkov pod kolektivizační knutou. Okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*. Praha: Vyšehrad, 2010.
- VACKOVÁ, Růžena: *Ticho s ozvěnami*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994.
- VANĚK, Pavel: *Pohraniční stráž a pokus o překročení státní hranice v letech 1951–1955*. Praha: ÚSTR, 2008.
- VAŠKO, Václav: *Neumlčená II*, Praha: Zvon, 1990.
- VAŠKO, Václav: *Dům na skále 2. Církev bojující. 1950 – květen 1960*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.
- VEBER, Václav: *Osudové únorové dny*. Praha: NLN, 2008.
- VEJRAŽKA, Lubomír: *Nezhojené rány národa*. Praha: Baset, 2012.
- VITVAROVÁ, Zuzana: *Osudová kaňka. Příběhy dcer politických vězňů Československa*. Červený Kostelec: Mervart, 2011.
- VLČEK, Vojtěch: *Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948–1964*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004.
- VRKOČOVÁ, Ludmila (ed.): *Svědectví. Osudy politických vězňů 1947–1976*. Praha: Ludmila Vrkočová, 2007.

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ